॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

स्वधर्मवर्धक अने संशयच्छेदक.

પુસ્તક ૫ મું.

રચનાર,

ગોસ્વામી શ્રીયદુનાથજી મહારાજ,

સુરતવાળા.

તથા

શ્રીબાલબોધ ગ્રંથ સટીક.

(શ્રીમહાપ્રભુજી કૃત.)

આવૃત્તિ ત્રીજી. (બીજી ઉપરથી) પ્રત ૫૦૦.

છપાવી પ્રકટ કરનાર,

વૈષ્ણવ હરિદાસ ઝવેરદાસ.

ખાડીયા, જેઠાભાઇની પોળમાં—અમદાવાદ.

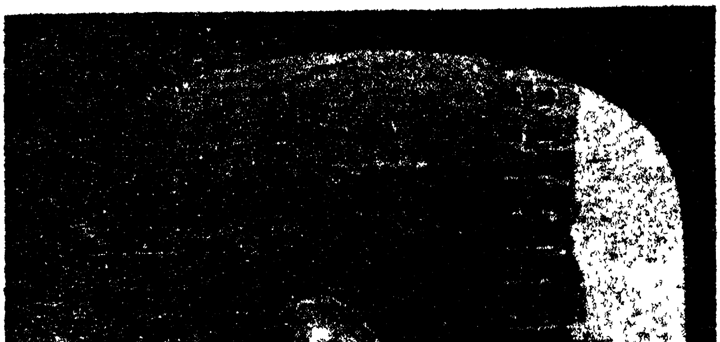
શ્રીકૃષ્ણાબ્દ ૫૧૪૦, શ્રીવલ્લભાબ્દ ૪૩૮, સંવત્ ૧૯૭૦, સન ૧૯૧૪.

શ્રી "ગુજરાત" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં શા. સોમાલાલ મંગળદાસે છાપ્યું.
પાંચકુવા—અમદાવાદ.

ન્યોછાવર રૂ. ૦-૪-૦.

૫૩૩૮

॥ श्रीमथुरेशो जयति ॥

શ્રીમદ્‌ગોસ્વામી શ્રીરણછોડલાલજી મહારાજ.

કોટા.

જન્મદિવસ સંવત ૧૯૦૮ પૌષ સુદિ ૭.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

स्वधर्मवर्धक अने संशयच्छेदक.

પુસ્તક ૫ મું.

પ્રકરણ પહેલું.

પાખંડીના સ્વરૂપ વિષે.

પાખંડખંડક પત્રવાળાએ પોતાના ચોપાનિયાના બીજા અંકમાં લખ્યું હતું કે, "હિંદુશાસ્ત્રમાં એવું કહ્યું છે કે કલિયુગમાં પાખંડમત ઘણા ઉભા થશે, તે કલિયુગને બેઠે પાંચ હજાર વર્ષનો આશરો થઈ ચુકયો છે, તેથી કલિયુગમાં જેટલા મત ચાલેલા છે તે સર્વ પાખંડી છે; તેમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યના માર્ગને ચાલતાં પોણીચારસેં વર્ષ થયાં છે, તેથી એ માર્ગ પણ પાખંડી છે, એવું હિંદુના શાસ્ત્રથી સિદ્ધ થાય છે." એ પ્રમાણે પાખંડખડકવાળાએ લખ્યું છે તેનો ઉત્તર આ પુસ્તક મધ્યે લખી જણાવ્યો છે.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે કલિયુગમાં પાખંડી માર્ગ ઘણા ચાલશે. પાખંડીનું સ્વરૂપ પણ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, અને કલિયુગનું સ્વરૂપ પણ કહ્યું છે, અને સત્યમાર્ગનું સ્વરૂપ પણ કહ્યું છે, તથા આચાર્યોનું પ્રાકટ્ય કલિયુગમાં થશે તે પણ કહ્યું છે. તે શાસ્ત્રના કહ્યા પ્રમાણે અમે સર્વે વાત હવે લખી જણાવીએ છીએ.

પાખંડી લોકોનું સ્વરૂપ શ્રીભાગવત દ્વાદશસ્કંધના ત્રીજા અધ્યાયમાં શ્લોક ૪૩માં કહ્યું છેઃ—

कलौ न राजन् जगतां परं गुरुं त्रिलोकनाथानतपादपंकजम् ।
प्रायेण मर्त्या भगवंतमच्युतं यक्ष्यंति पाषंडविभिन्नचेतसः ॥ १ ॥

અર્થઃ—હે રાજા પરીક્ષિત્! કલિયુગમાં મનુષ્યો જગત્‌ના ગુરૂ અને ત્રણ લોકના નાથ એવા જે ભગવાન્ તેનાં ચરણારવિંદને નમન કરશે નહિ,

અને ભગવાન્‌નું સેવન પણ લોક કરશે નહિ; કારણ કે તેનું ચિત્ત પાખંડે કરીને હરિના સેવનથી દૂર થશે અને બીજું સાધન તેને કરવાની સુજ પડશે. એ રીતે આ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે પાખંડી લોક હરિના સેવનની નિંદા કરશે અને હરિના સેવનને મૂર્ત્તિપૂજન કરીને જાણશે અને કેવળ મૂર્ત્તિપૂજન જાણનારને નરકની પ્રાપ્તિ શાસ્ત્રમાં કહી છે, તે શ્લોક અમે આસો મામના પહેલા અંકનાં પુસ્તકમાં લખેલા છે, તેથી એ વાત સર્વેના જાણવામાં છે. એવી જ રીતે પાખંડી લોકોનું સ્વરૂપ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છેઃ—

कर्मणा मनसा वाचा श्रीकृष्णं हि भजंति ये ।
संप्रदायिगुरोर्वाक्यात्ते विष्णोर्न कलेर्नराः ॥

અર્થઃ—ભક્તિમાર્ગ ચલાવનાર જે સંપ્રદાયી ગુરુ તેના વચન પ્રમાણે જે જીવ ક્રિયાએ કરીને તથા મને કરીને તથા વાણીએ કરીને એક શ્રીકૃષ્ણને સેવે છે તથા ગાન કરે છે; તે જીવને ભગવાનના ભક્ત જાણવા. તે જીવને કલિયુગના જીવ ન જાણવા.

अनाश्रित्य हरिं जीवाः कलेः पाषंडसंकुलाः ।

અથઃ—જે જીવ હરિનો આશરો કરતા નથી તે જીવને કલિયુગના જાણવા અને પાખંડી જાણવા. એ રીતે સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે. વળી પદ્મપુરાણમાં પણ એ જ રીતે કહ્યું છે તે શ્લોકઃ—

द्वेष्टारो विष्णुभक्तानां ये चावैष्णवसंश्रयाः ।
पाषंडिभिश्च संयुक्तास्ते वै पाषंडिनः स्मृताः ॥

અર્થઃ—જે જીવ વિષ્ણુભક્તના દ્વેષી છે, અને જે જીવ ભક્તિમાર્ગનો આશરો કરતા નથી, અને ભગવાનની ભક્તિ મુકીને બીજાં સાધનને ઉત્તમ કરીને માને છે, એવા પાખંડસહિત જે જીવ છે, તેને શાસ્ત્રમાં પાખંડી કહેલા છે, એ જ રીતે પારાશર સ્મૃતિમાં કહ્યું છેઃ—

अवैष्णवस्तु यो विप्रः सर्वधर्मयुतोपि वा ।
स पाषंडीति विज्ञेयः सर्वकर्मसु गर्हितः ॥

અર્થઃ—જે બ્રાહ્મણ ભગવાનનો ભક્ત નથી, અને ભક્તિ વગર બીજા સર્વ ધર્મે કરીને સહિત છે, તો પણ તેને પાખંડી જાણવો, અને

વેદના કર્મ કરાવવામાં તેને અયોગ્ય જાણવો. તેની પાસેથી શ્રાદ્ધાદિક કશું પણ કર્મ કરાવવું નહિ. એવી જ રીતે વિષ્ણુપુરાણમાં પણ કહ્યું છેઃ—

अवैष्णवस्य पांडित्यं सर्वशास्त्रसमन्वितम् ।
वचस्तस्य न गृह्णीयात् शुना लीढं हविर्यथा ॥

અર્થઃ—અભક્તનું પંડિતપણું સર્વશાસ્ત્રસહિત છે, તો પણ તેનાં વચનો સાંભળવાં તથા વાંચવાં નહી. કારણ કે જેવું કુતરાએ ચાટેલું પવિત્ર અન્ન પણ જેમ અપવિત્ર છે, અને લેવા યોગ્ય નથી, તેવા અભક્તના મુખનાં વચન છે, તે પણ લેવા યોગ્ય નથી. એ જ રીતે વસિષ્ઠ સ્મૃતિમાં કહ્યું છેઃ—

भगवतंमनुद्दिश्य यः कर्म कुरुते नरः ।
स पाषंडीति विज्ञेयः सर्वकर्मसु गर्हितः ॥ १ ॥
श्रुतिस्मृत्युदितं सर्वमकृत्वा यश्चरेन्नरः ।
विकर्मस्थः स विज्ञेयः सर्वकर्मसु गर्हितः ॥ २ ॥
ये वेदार्थं गर्हयंति धर्माधर्मैर्न विंदाति ।
न बुध्येन्न परं लोकं स नास्तिक उदाहृतः ॥ ३ ॥

અર્થઃ—ભગવાનના સેવનનો ઉદ્દેશ જેમાં નથી એવાં કર્મ જે કરે છે, તે પુરુષને પાખંડી જાણવો, અને સર્વે વેદના કર્મ કરાવવામાં તેને અયોગ્ય જાણવો. ૧—વેદમાં તથા સ્મૃતિમાં જે ધર્મ કહ્યા છે તે ધર્મનું જે પુરુષ આચરણ કરતો નથી, તેને કર્મરહિત જાણવો અને અયોગ્ય જાણવો. ૨—જે વેદના અર્થને ખોટા કરીને જાણે છે, અને ધર્મ તથા અધર્મનો વિવેક જે પુરુષ જાણતો નથી, અને પરલોકમાં શી ગતિ થશે તેનો વિચાર જે જીવ કરતો નથી, તે પુરુષને નાસ્તિક જાણવો, એવી રીતે પુરાણોમાં, સ્મૃતિઓમાં અને વેદમાં ઠામઠામ અભક્તને પાખંડી કહેલા છે, અને વેદનાં કર્મ કરાવવામાં તેને અયોગ્ય કહેલા છે, અને તેની વાણી અપવિત્ર કહેલી છે, તેનું કારણ એ છે કે સર્વે જીવ ભગવાનમાંથી ઉત્પન્ન થયલા છે તેથી ભગવાન સર્વ જીવના પિતા છે અને વર્ષાવસંતાદિક ઋતુએ કરીને સર્વ અન્ન ફલ નીપજાવીને આ જીવનું પાલન

પોષણ કરે છે; માટે સ્વામી છે. વળી દેહમાં અઠાવિશ તત્ત્વરૂપે થઇને અંશે કરીને પોતે બિરાજે છે, તેથી આ દેહ ચાલી હાલી શકે છે, અને સર્વે કામ કરવાનું જ્ઞાન એ જીવને ભગવાન આપે છે, માટે સર્વે જીવોના ઉપકારકર્ત્તા એક ભગવાન જ છે. એવીરીતે સર્વે જીવોના પિતા તથા ધણી ઉપકાર કર્ત્તા જ્યારે ભગવાન છે ત્યારે એ જીવને ભગવાનની સાથે શું કરવું ઘટારત છે? તેનો વિચાર કરવો કે ભગવાન પિતા છે, અને જીવ પુત્ર છે, તે પુત્રનો શો ધર્મ છે ? પિતાની સેવા કરવી ધર્મ પુત્રનો છે. જો બાપની સેવા ન કરે તો તે કુપુત્ર કહેવાય છે. તેમ જીવનું પાલન કરનાર પણ ભગવાન છે માટે જીવના ધણી છે, તેથી જીવ ભગવાનનો દાસ છે. હવે દાસનો ધર્મ એ જ છે કે પોતાના ધણીની સેવા કરવી. જો સેવા ન કરે તો દાસનો ધર્મ જાય તેથી તે અધર્મી કહેવાય છે. તેમ દેહને ચલાવનાર, જ્ઞાનના આપનાર તથા જીવાડનાર પણ ભગવાન છે, અને ઉપકારના કરનાર છે, ત્યારે ઉપકાર કરનારની પણ સેવા કરવી ઘટે છે. તે ન કરે તો તે જીવ કૃતઘ્ની કહેવાય છે. એ ત્રણે રીતથી જોતાં ભગવાનની સેવા તથા તેની નવધા ભક્તિ કરવી એ જ જીવમાત્રનો મુખ્ય ધર્મ છે. તેને મૂકીને તથા તેને તુચ્છ ગણીને જ્ઞાન-તપાદિકને જે જીવ ઉત્તમ માને છે, તે જીવ કુપુત્ર, અધર્મી, કૃતઘ્ની, પાખંડી અને અયોગ્ય, અન્યાયી છે. માટે શાસ્ત્રમાં ભગવાનના અભક્તને જ પાખંડીમાં ગણેલા છે, ને તેનાં વચન શાસ્ત્રસહિત છે તો પણ સાંભળવા તથા વાંચવાની ના કહી છે. તેનું કારણ પણ એ જ છે કે શાસ્ત્રમાં તો અનેક સ્થાને જીવોને જવા સારૂ અનેક માર્ગો કહેલા છે, પણ ભગવાનની પાસે જવા સારૂ તો એક ભગવાનની ભક્તિ જ કહેલી છે અને જન્મમરણના દુઃખથી છોડાવનારી પણ એક ભક્તિ જ છે. કેમ કે બીજા સાધનવાળા જીવ તે સાધનનું પુણ્યફલ ભોગવીને પાછા પૃથ્વીમાં જન્મ પામે છે, પણ ભગવાનની ભક્તિ કરનારનો ફરી જન્મ સંસારમાં થતો નથી. એવી રીતે શ્રી ગીતાજીમાં ભગવાને કહ્યું છે. તે શ્લોક અમે આગલા પુસ્તકમાં લખેલો છે, તેથી સર્વેના જાણવામાં એ વાત આવી હશે. પણ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતને જે લોક બરાબર જાણતા નથી તે લોક અભક્તનું કહ્યું ખરૂં માનીને તે માર્ગે ચાલે છે, માટે ભક્તિને તે લોકો તુચ્છ માનીને મૂકી દઈ બીજે માર્ગે ચાલવાની ઇચ્છા કરે છે.

તેથી જીવમાત્રને જન્મમરણનું દુઃખ વારંવાર ભોગવવું પડે છે. અને ભગવાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી, એટલા સારૂ અભકતની વાર્ણીને અપવિત્ર કુતરાના ચાટમાં પવિત્ર અન્ન મળેલા જેવી કહી છે. તે સાંભળવા અને વાંચવા યોગ્ય કહી નથી, તેનું કારણ ઉપર પ્રમાણે જાણવું. શાસ્ત્રમાં જે જે વાત કહી છે તે ખરી છે. તે વાતને ખોટી માને તો તેનો દોષ કહેલો છે તે શ્લોક પ્રથમ અંકના પુસ્તકમાં કહેલો છે. માટે અન્યમાર્ગીય લોકો શાસ્ત્રના વચનને ચાહે તેમ માનો, પણ ભકિતમાર્ગના ભકતોએ તો શાસ્ત્રના વચનને સત્ય માનવું એ રીતે શ્રીમહાપ્રભુજીએ શાસ્ત્રાર્થપ્રકરણ નિબંધ ગ્રંથમાં કહ્યું છે, અને તે પ્રમાણે શાસ્ત્રની વાત ખરી છે, તે વાત સર્વેના અનુભવમાં પણ આવે છે, અને નજરે પણ દેખાય છે, કે કલિયુગમાં પાખંડી ઘણા થશે, અને સત્યધર્મને જાણનાર થોડા થશે, એ રીતે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તે હવે નજરથી દેખાય જ છે. હિંદુ ધર્મમાં ચાલનાર જ પુરુષ હિંદુશાસ્ત્રને ખોટાં કહીને અસુરના શાસ્ત્રના મતને ખરૂં માને છે, અને હિંદુઓને વટલાવવા સારૂ હિંદુઓ પ્રયત્ન કરે છે, એ કેટલી ઉલટી વાત ન્યાયથી તથા શાસ્ત્રથી છે? એ વાતનો વિચાર કરી જુવો. ભગવાને તેનો જન્મ હિંદુજાતિમાં આપેલો છે, તેથી ભગવાનની મરજી તેને હિંદુધર્મનું આચરણ કરાવવાની છે. તે ભગવાનની મરજી મૂકીને પૈસાના લોભ સારૂ અસુરના ધર્મનું આચરણ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે, તેથી ભગવાનની મરજીથી ઉલટે રસ્તે ચાલવાની તેની મરજી છે, એવું સાફ માલુમ પડે છે જો તે જીવ પાસેથી અસુરધર્મ આચરણ કરાવવાની ભગવાનની મરજી હોત તો તે જીવનો જન્મ અસુરજાતિમાં ભગવાન આપત, પણ તેનો જન્મ તો હિંદુમાં ભગવાને આપેલો છે, તેથી એ જીવ ભગવાનની મરજી છોડીને ચાલે છે, માટે શાસ્ત્રરીતથી તથા ન્યાયથી તે જીવ દંડ પામવા યોગ્ય છે, એ પણ સાફ માલુમ પડે છે, માટે એવા જીવને અધર્મી જાણવો. સપ્તમસ્કંધ ભાગવતમાં પાંચ પ્રકારના અધર્મ ગણાવેલા છે, અને તેમાં કહ્યું છેઃ—

परधर्मोन्यचोदितः ।

અર્થઃ–પરધર્મ તે જ છે જે અસુરલોકોએ પોતાના શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે. તે હિંદુઓ ગ્રહણ કરે તો તે અધર્મી થાય. અને શ્રીગીતાજીમાં કહ્યું છે

અ. ૩–૩૫:–

परधर्मो भयावहः ।

અર્થઃ—અન્ય જાતિનો ધર્મ છે, તે ભયને આપનાર છે, તેથી તે પરધર્મ આચરણ કરવાથી તે જીવને કદી સુખ નહી થાય.

વળી સુધારાવાળાઓએ, રામમોહનરાય જે એક બંગાલી બ્રાહ્મણ અંગ્રેજનો ચાકર હતો, તે અંગ્રેજોના સંગથી વટલી ગયો હતો, તેણે વિલાયતમાં અંગ્રેજોની સાથે ભક્ષાભક્ષ કર્યું હતું, તેને જ્ઞાનીઓની અને મહાપંડિતોની ગણતીમાં ગણેલો છે, અને ગીતાજીમાં શ્રીકૃષ્ણનું કહેલું વેદાંત તથા ભાગવત તૃતીયસ્કંધમાં કપિલદેવજીનુ કહેલું વેદાંત, તથા એકાદશ સ્કંધમાં, શ્રીકૃષ્ણનું કહેલું વેદાંત, એ સર્વે મૂકી દઇને વટલેલો બ્રાહ્મણ એવો જે રામમોહનરાય તેનું કહેલું વેદાંત એણે પોતાના ચોપાનીયામાં લખ્યું છે, ને હિંદુ લોકોને તે વેદાંત સમજવાની ભલામણ કરી છે. તે ઉપરથી જ સર્વેના જાણવામાં આવશે કે એ લોક કેવા છે? અને રામમોહનરાયને થયે પચાસ વર્ષ થયા તેને મહાપંડિત લખે છે, ને શ્રીવલ્લભાચાર્ય જે શ્રીગીતાજી ભાગવતના વેદાંતને માને છે તેને પાખંડી કહે છે. હવે એવા જ્ઞાનીને તે હમે શું કહીએ? ધન્ય છે એનાં જ્ઞાનને અને એની સમજને. વેદાંતમાં જ્ઞાનીને માંસભક્ષણ કરવાનું કહ્યું છે કે શું? ના કદી નહિ, વેદાંતનો સિદ્ધાંત એ છે જે ભગવાનમાંથી આ સર્વે જગત્ ઉત્પન્ન થયું છે, માટે કોઇ જીવની હિંસા કરવી નહિ, કેમકે સર્વેમાં ભગવાન અંશે કરીને બિરાજે છે, માટે ઝીણા જીવથી મ્હોટા જીવ સુધી દયા રાખીને તેની રક્ષા કરવી, એ વેદાંતનો સિદ્ધાંત છે. રામમોહનરાય વેદાંતમાં સમજ્યો હોત તો માંસભક્ષણ કરવાને ધિક્કારત, પણ પૈસાના લોભ આગળ એણે પોતાનો બ્રાહ્મણધર્મ જાણ્યો જ નહિ, એ સાફ માલુમ પડે છે. એ રીતે પાખંડીના સ્વરૂપનું પ્રકરણ પહેલું સંપૂર્ણ.

૫૩૩૮

પ્રકરણ બીજું.

કલિયુગનાં સ્વરૂપનું વર્ણન.

બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણમાં કહ્યું છેઃ—

यवाकारः कलिर्ज्ञेयः कालरूपेण केवलम् ।
सपुच्छस्तु यवो ज्ञेयः पुच्छं सूकइतिस्मृतम् ॥ १ ॥
आद्यं दशसहस्रं तु यवरूपं प्रकीर्तितम् ।
तदूर्ध्वं पुच्छसंज्ञं स्यात् कलिकालं तु नीरसम् ॥ २ ॥
तुषाधिकोल्पसत्त्वश्च ह्यादावंते यवो भवेत् ।
सत्त्वाधिको मध्यभागे पुच्छे सारांशवर्जितः ॥ ३ ॥
पंचवर्षसहस्रांतमेव मध्यं प्रकीर्तितम् ।
स धर्मो भगवद्भक्तिस्ततः कालेन वर्धते ॥ ४ ॥
ततो वर्षायुतस्यांतं यवस्यांतं वदंति हि ।
तत्र भक्तिश्च धर्मश्च क्रमादंतं व्रजिष्यति ॥ ५ ॥

અર્થઃ—જેવો જવનો આકાર છે તેવો કલિયુગનો આકાર છે. જવના પહેલા ભાગમાં અન્ન નથી, વચ્ચેના ભાગમાં અન્ન છે, અને છેલ્લું લાંબુ પુછડું છે તે સુકુ છે, તેવો કલિયુગ છે. કલિયુગના દશ હજાર વર્ષ જાય ત્યાંસુધી જવ ગણાય છે, ત્યાર પછીના બધા વર્ષ સુકા પુછડામાં ગણાય છે, અને થોડો અન્નનો ભાગ જવના પહેલા ભાગમાં તથા છેડાના ભાગમાં છે, અને અન્નનો ઘણો ભાગ જવના મધ્યમાં છે, અને પુછડું તો કેવલ અન્ન વગરનું છે. કલિયુગનાં પાંચ હજાર વર્ષ જાય ત્યાં સુધી જવનો મધ્ય ભાગ કહેવાય છે, તો પાંચ હજાર વર્ષમાં ધર્મ તથા ભગવાનની ભક્તિનો વધારો થશે, અને પાંચ હજાર વર્ષ પછી દશ હજાર વર્ષ સુધી ધીરેધીરે ધર્મ તથા ભગવાનની ભક્તિનો ઘટાડો થતો જશે, કેમ કે દશ હજાર વર્ષ સુધી જવનો છેડો છે. દશ

હજાર વર્ષ પછી ધર્મ તથા ભકિતનો નાશ થઇ જશે, કેમ કે, પછ કલિયુગનું સુકું પુછડું છે. એ રીતે કલિયુગનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાં કહી ગયા છે, તે જ રીતે દેખાય પણ છે. કલિયુગના મધ્યભાગમાં સર્વે ભક્તિમાર્ગીય આચાર્યોનાં પ્રાકટ્ય થયાં છે, અને ભગવાનના અનુભવી ભક્ત પણ એટલામાં જ થયા છે, કલિયુગ બેસતામાં થયા નથી. માટે આચાર્યોના પ્રાકટ્યનું સૂચન બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણમાં પણ કર્યું છે, અને પાખંડખંડકવાળા કહે છે કે કલિયુગ બેઠો તે દહાડાથી જે માર્ગ ચાલેલા છે તે સર્વ પાખંડી છે, પણ એણે શાસ્ત્ર કાને પણ સાંભળ્યાં નથી, અને પંડિતાઈ કરે છે તે પંડિતાઇ જેણે શાસ્ત્ર સાંભળ્યાં નથી તેમાં તો ચાલશે, પણ શાસ્ત્રને જાણનાર આગળ તો એનો પોકળ પંડિતાઇ ચાલનાર નથી. એ ઠેકાણે કોઇ એમ પ્રશ્ન કરશે કે એ પાખંડ-ખંડક વાળો શાસ્ત્રમાં સમજતો નથી, ત્યારે પાખંડખંડક ચોપાનીયામાં એણે સર્વે વેદ ઉપવેદ પુરાણનાં નામ કયાંથી લખ્યાં છે ? એવી કોઇ આશંકા લાવીને એને સમજનારમાં ગણશે તો, તેનું કારણ અમે સર્વે લોકોને જણાવીએ છીએ કે અમદાવાદમાં બ્રાહ્મણોના સભા થાય છે, તે ચોપાનીયા દર માસે છપાય છે તેમાંથી એ લખે છે. અને એનું હાર્દ એ જ છે કે હિંદુશાસ્ત્રથી લોકોને દૂર પાડવા; પણ શ્રીભાગવત તૃતીય સ્કંધમાં, એકાદશસ્કંધમાં અને દ્વાદશસ્કંધમાં સાફ કહ્યું છે કે સર્વ વેદ, પુરાણ અને સ્મૃતિઓ, પ્રથમ પુરુષ જે બ્રહ્માજી તેણે પોતાના માનસી પુત્રોને ભણાવ્યા, અને માનસી પુત્રો પાસેથી બીજા ઋષિઓ ભણ્યા છે, તેઓ પોતપોતાના નામથી સંહિતાઓ અને સ્મૃતિઓ જગતના ઉપકાર-ને સારૂ કરેલી છે, માટે વેદ પુરાણ સ્મૃતિઓને ઋષિઓની કરેલી કદી જાણવી નહીં. એ જ રીતે શ્રીગીતાજીમાં કહ્યું છે કે શાસ્ત્ર ભગવાનનું કરેલું છે. એ જ રીતે સર્વે વેદ પુરાણોમાં તથા વેદમાં કહેલું છે, અને તે કહેનાર ઋષિઓનાં સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાં લખેલાં છે, તે ઋષિઓ વૈકુંઠ સુધી જઈ શકતા હતા તે ઋષિઓએ શાસ્ત્ર કરેલું છે. અને હમણાંના લોક કહે છે કે શાસ્ત્ર ઋષિઓના કરેલાં છે તે એ પ્રમાણે છે. જેમ, દીકરો કહે કે હું બાપ જનમ્યો તેને જાણું છું. પણ બાપનો જન્મ થયો તે દીકરાએ કદી દીઠો નથી. પ્રાચીનકાળમાં શાસ્ત્ર થયાં છે તે વાત હમણાના આજ

કાલના જન્મેલા લોક શી રીતે કહી શકશે, કે શાસ્ત્ર ઈશ્વરકૃત નહી ? પ્રાચીનકાળના લોક સર્વે એમ કહેતા આવ્યા છે કે શાસ્ત્ર ઇશ્વરનાં કરેલાં છે. જો શાસ્ત્ર ઈશ્વરનાં કહેલાં ન હોય તો તે વખતથી આજદિન સુધી શાસ્ત્રને કોઇ માનત નહી. ઋષિઓ તો ભીખારી બ્રાહ્મણ હતા તેની વાત કદિ કોઇ માને નહી. જે જે ધર્મવાળા નવું શાસ્ત્ર કરે છે, તે પ્રાચીન કાલના શાસ્ત્રનો આધાર લઇને કરે છે. જો એમ ન કરે તો તેનું કરેલું શાસ્ત્ર કોઈ માણુસ માને નહી; એ વાત સર્વેના અનુભવમાં છે, એ વાતને કદિ કોઇ ખોટી કહેશે તો તેણે પ્રાચીન શાસ્ત્રનો આધાર લીધા વગર પોતાનું નવું શાસ્ત્ર કરીને બતાવવું. પણ તેમ કોઈથી બનનાર નથી, માટે શાસ્ત્ર તે ઇશ્વરનાંજ કરેલાં છે, એ વાત ખરેખરી છે. જ્યારે ઇશ્વરે આ જગતનું રાજ કરવું ચલાવ્યું ત્યારે તે જગતને ચલાવવા સારૂ કાયદા પણ ઇશ્વરેજ કહેલા છે, જો જગત્‌ને ચાલવા સારૂ કાયદા પોતે ન કરે તો આ જગત્ ધર્મ અધર્મને જાણી પણ શકે નહી, અને તેથી નરકમાં સર્વે જીવ જાય, એ અનીતિનો બચાવ કરવા સારૂ ઇશ્વરને શાસ્ત્ર કરવાની પણ ઘણી અગત્ય છે, અને એ ઉપરથી પણ વિચાર કરતાં સાફ માલુમ પડે છે જે શાસ્ત્ર ઇશ્વરે પ્રથમ પુરૂષને કહેલું છે. અને પ્રથમ પુરૂષે ઇશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણે આ સૃષ્ટિને કહેલું છે. માટે અજ્ઞાની લોકોનો વાત સમજુ લોકોએ ખરી માનવી નહી. એ રીતે કલિયુગનું સ્વરૂપ તથા શાસ્ત્ર ઉત્પત્તિની સૂચનાનું પ્રકરણ બીજું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ત્રીજું.

આચાર્યોના પ્રાકટ્ય વિષે.

શ્રીમદ્‌ભાગવત એકાદશસ્કંધના પાંચમા અધ્યાયમાં ચાર યુગના ધર્મના પ્રસંગમાં કહ્યું છે, કે કલિયુગમાં મ્હોટા પુરૂષ પ્રકટ થશે. તે શ્લોક ૩૮ મામાં કહ્યું છેઃ–

कृतादिषु प्रजा राजन् कलाविच्छंति संभवम् ।
कलौ खलु भविष्यंति नारायणपरायणाः ॥ १ ॥

क्वचित्क्वचिन्महाराष्ट्रे द्राविडेषु च भूरिशः ॥
प्रायो भक्ता भविष्यंति वासुदेवेऽमलाशयाः ॥२॥

અર્થઃ—નવ યોગેશ્વરે જનકરાજાને કહ્યું છે, કે હે રાજા! સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ તથા દ્વાપરયુગ, એ ત્રણે યુગની પ્રજા કલિયુગમાં જન્મ લેવાની ઇચ્છા રાખે છે, કારણ કે કલિયુગમાં નિશ્ચયે કરીને ભગવાનના મ્હોટા ભક્ત પ્રકટ થશે, તેના સંગથી બીજા ઘણા જીવો ભગવાનનું શરણ પામશે. તે મહોટા પુરુષો કયા દેશમાં પ્રકટ થશે તે પણ કહે છે, કે તે મહોટા પુરુષો મહારાષ્ટ્રમાં તો કોઈ કોઇ પ્રકટ થશે, પણ દ્રાવિડમાં તો ઘણા થશે અને ઘણું કરીને તે ભગવાનના ભક્ત થશે, જેનાં અંતઃકરણ એક શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરવા ઉપર જ લાગશે. એ રીતે બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણમાં સમયની સૂચના આપી છે અને શ્રીમદ્ભાગવતમાં દેશની સૂચના આપી છે. તેથી ભક્તિમાર્ગીય આચાર્યોના જન્મ દ્રાવિડમાં જ થયા છે, અને તે આચાર્યોએ ભગવાનનો ભકિતમાર્ગ ચલાવેલો છે, માટે જગત્ પ્રસિદ્ધ ભક્તિમાર્ગના ચલાવનાર એ ચાર આચાર્યો જ કહેવાય છે. એનાં નામ પદ્મપુરાણમાં પણ કહેલાં છેઃ—

यदा भागवती सृष्टिः क्षितौ भवति वै तदा ।
अंशेन भगवान् विष्णुः स्वात्मानं सृजति स्वयम् ॥१॥
तमाश्रित्य जनाः सर्वे भक्तिभाजो भवंति हि ॥
मेढीस्तंभे बलिर्बद्धो यथाश्रित्य भ्रमंति हि ॥ २ ॥

અર્થઃ—જ્યારે ભક્તિમાર્ગીય સૃષ્ટિ પૃથ્વીમાં થાય છે, ત્યારે અંશસહિત ભગવાન્ વિષ્ણુ પોતે પોતાના આત્માને પ્રકટ કરે છે. એટલે અવતાર ધારણ કરે છે. તેના આશ્રયે કરીને સર્વે જીવો નિશ્ચયે પાછા ભગવાનના ભક્ત થાય છે, કારણકે જેમ ઘાણીનો બળદ હાંકનારના ચલાવ્યા પ્રમાણે ચાલે છે, તેમ સર્વે ભક્તિમાર્ગીય જીવો પાછા આચાર્યોના કહ્યા પ્રમાણે ચાલવા લાગે છે, તેથી કરીને ભગવાનના ભક્ત થઇને ભગવાનને પામે છે. એ જ રીતે શ્રીગીતાજીના ચોથા અધ્યાયના ૯મા શ્લોકમાં શ્રીભગવાને કહ્યું છેઃ—

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ १ ॥

અર્થઃ--હે અર્જુન ! જ્યારે જ્યારે ધર્મનો નાશ થવા માંડે છે, અને અધર્મની વૃદ્ધિ થવા માંડે છે, ત્યારે ત્યારે હું અવતાર ધારણ કરૂં છું, એ રીતે શ્રીગીતાજીમાં કહ્યું છે. વળી પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે તે શ્લોકઃ-

संप्रदायविहीना ये मंत्रास्ते निष्फला मताः ।
अतः कलौ भविष्यंति चत्वारः सांप्रदायिनः ॥१॥

અર્થઃ-ભક્તિમાર્ગીય સાંપ્રદાય વગરના જે જીવો છે, તેને ભગવત્ મંત્ર સાંપ્રદાયગુરુના ઉપદેશ વગર નિષ્ફલ થશે, એટલા સારૂ ભક્તિમાર્ગ ચલાવનાર ચાર સાંપ્રદાયના આચાર્યો કલિયુગમાં પ્રકટ થશે. એ રીતે કલિયુગમાં આચાર્યોના પ્રાકટ્ય વિષે ઘણા પુરાણોમાં કહ્યું છે, પણ તે સર્વ વાકય લખતાં ગ્રંથ વધી જાય છે, માટે સક્ષેપમાં એ આચાર્યોના જન્મનું પ્રકરણ લખ્યું છે

એ રીતે આચાર્યોના અવતારનું પ્રકરણ ત્રીજું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ચોથું.

નાતરાની બાબતનું.

મુંબાઇના ટાઉનહાલમાં સુધારાવાળાની સભા નાતરૂં કરાવવા બાબતમાં ભરાઇ હતી, તેમાં નાતરૂં કરવા વિષે તે લોકોએ શાસ્ત્રના પાંચ શ્લોક લખ્યા હતા, તે શ્લોકોના અર્થ તે જ ઋષિઓના વચનથી લખીને અમે ગયા માસના તે જ પુસ્તકમાં બતાવ્યા છે. એ ઉપરથી સર્વેની ખાત્રી થઇ હશે, કે સુધારાવાળાએ તે પાંચ શ્લોકનો અર્થ એ ઋષિઓના કહ્યાથી ઉલટો કર્યો છે. અગર તે અર્થ તેનો કરેલો ખરો હશે તો તે લોક અમારા કરેલા અર્થને ખોટો કરીને બતાવી આપશે તે પાંચ શ્લોકમાં કન્યા વરવાને ઠેકાણે 'પરણેલી કન્યા' એવો અર્થ લખેલો છે પણ તે અર્થ તે શ્લોકમાં નથી, કારણ કે શાસ્ત્રમાં સપ્તપદી થયા પછી તે કન્યા બીજા વરને પરણાવવાની ના કહેલી છે, તે વચન પણ તેમાં અમે

લખેલાં છે. હવે તેના છઠ્ઠા શ્લોકના અર્થથી અમે આ પુસ્તકમાં લખેલા મયૂખવીરમિત્રોદયનું વચન સુધારાવાળાએ લખ્યું છે. તે વચનઃ—

केवलं शास्त्रमाश्रित्य न कर्तव्यो हि निर्णयः ।
युक्तिहीने विचारे तु धर्महानिः प्रजायते ॥ १ ॥

અર્થઃ—સુધારાવાળાએ અર્થ કર્યો છે કે, "કેવલ શાસ્ત્રનો જ આશરો લઇને કોઈ નિર્ણય કરવો નહી, તે નિર્ણય વિવેકબુદ્ધિની સાથે કરવો, એમ ન કરવાથાં ધર્મની હાનિ થાય છે. અર્થાત દેશકાલ સ્થિતિ જોતાં જે શાસ્ત્ર અનુકૂલ આવે તે પ્રમાણે વર્તવું જોઇએ, એમ ન વર્તીએ તો ધર્મની હાનિ થાય." તેમાં ધર્મશાસ્ત્રનું પ્રસિદ્ધ વચન શ્લોક સાતમો લખ્યો છેઃ—

देशकालानुसारेण वर्तव्यं नान्यथा क्वचित् ।

અર્થઃ-" દેશકાલને અનુસરીને વર્તવું, બીજે પ્રકારે નહી વર્તવું" હવે ઉપલા બન્ને શ્લોકનો અર્થ અમે લખીએ છીએ. એકલા શાસ્ત્રનો આશરો લઇને હરેક વાતનો નિર્ણય કરવો નહી, જો તે નિર્ણય યુક્તિથી અને વિચારથી હીન હોય તો તેથી ધર્મની હાનિ થાય. એવો એ શ્લોકમાં અર્થ છે. હવે એ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે તે નિર્ણય યુક્તિથી તથા વિચારથી હીન હોય તો તેથી ધર્મની હાનિ થાય, પણ એ યુક્તિ તથા વિચાર શાસ્ત્રનો જ લેવાનું એ શ્લોકમાં કહ્યું છે. એ ઠેકાણે સુધારાવાળા એવો અર્થ કરે છે જે, "શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતનો નિશ્ચય પોતાની બુદ્ધિના વિવેક સાથે કરવો, એમ ન કરે તો ધર્મની હાનિ થાય." એ રીતે કહે છે, પણ આપણી એકલી બુદ્ધિથી જ દરેક વાતનો વિવેક થઇ શકતો નથી. વિવેક એટલે સારા તથા નરસાનો નિશ્ચય કરવો, અથવા કરવા તથા ન કરવાનો નિશ્ચય કરવો, એનું નામ વિવેક કહે છે; પણ સારા નરસાનો તથા કરવા ન કરવાનો વિવેક શાસ્ત્રના આધાર ઉપર રહેલો છે. વળી બુદ્ધિના ત્રણ ભેદ મનુષ્યોમાં દેખાય છે, મંદ મધ્યમ અને તીવ્ર. એ ત્રણ ભેદ જ્યારે બુદ્ધિમાં છે ત્યારે સર્વેની બુદ્ધિ ખરેખરો નિશ્ચય શી રીતે કરી શકશે? કદિ નહી થાય. એટલાજ સારૂં કોંસીલમાં હરેક વાતની તપાસ કરવા સારૂ કોંસીલર્સ રાખે છે. તેમાં એવી રીત છે

કે હરેક વાતનો નિશ્ચય કરવામાં બે મત પડે તો તેમાંથી ઘણા જણની બુદ્ધિનો નિશ્ચય કબુલ રાખે છે, અને થોડા જણની બુદ્ધિને રદ કરે છે, જો બુદ્ધિમાં નિશ્ચય કરવાનું સામર્થ્ય હોય તો બુદ્ધિને રદ કરે નહી, અને તે નિર્ણય સર્વે જણનો કરેલો સરખો પડે. માટે સુધારાવાળા એકલી બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરવાનુ કહે છે, પણ એ વાત જગતના વહીવટથી તથા ન્યાયની રીતથી ઉલટી છે. સમજુ લોકોએ એ વાતનો વિચાર કરી જોવો.

બીજું એ કે, જે જે વાત આપણા સાંભળવામાં આવી છે તે તે વાતનો નિશ્ચય કરવામાં આપણી બુદ્ધિ ચાલે છે. વગર સાંભળેલી અને અજાણી વાતમાં આપણી બુદ્ધિથી તે વાતનો વિવેક થઇ શકતો નથી. એટલા જ સારૂ વાદી પ્રતિવાદી એ બન્નેની વાતમાં શાહેદીઓ લે છે. અને શાહેદીથી નિશ્ચય કરે છે, જો એકલી બુદ્ધિથી જ નિશ્ચય થઈ શકતો હોય તો શાહેદી લેવાની કાંઇ જરૂર પડે નહીં. માટે બુદ્ધિને હરેક વાતનો વિવેક કરવામાં બીજાની સાહ્યતા જોઇએ છે, એ વાત સર્વેના અનુભવમાં છે. હવે જુવો કે એ સુધારાવાળાની બુદ્ધિમાં કેટલી બધી સમજવામાં ખામી છે; એ વિષેના ઘણા દાખલા છે, તે હવે અમે બતાવીએ છીએ

સુધારાવાળા કહે છે કે;– "શાસ્ત્રને મુકીને હરેક વાતનો વિવેક પોતાની બુદ્ધિથી કરવો." પણ બુદ્ધિ તો સર્વે મનુષ્યમાત્રમાં છે ત્યારે અસુર લોકો પ્રાણીનું ભક્ષ કરવાનો ત્રાસ મનમાં કેમ આણતા નથી? જેવું દુઃખ આપણા શરીરને થાય છે, તેવુંજ તે પ્રાણીના શરીરને મારવામાં થાય છે, માટે અસુરોના મનમાં જરાપણ દયા તેના ઉપર આવતી નથી. જો કેવલ બુદ્ધિને જ વિવેક કરવાનું સામર્થ્ય હોય તો તેની બુદ્ધિને દયા કેમ ઉપજતી નથી? વળી કેટલાએક જંગલી લોકો પોતાના સગાને મુઆ પછી ભક્ષણ કરે છે, અને તેને ધર્મ કરીને સમજે છે. એ રીતે તેની બુદ્ધિએ વિવેક કરેલો છે. અને અસુર લોકો પ્રાણીને મારી નાંખીને ખાવાનો બુદ્ધિમાં વિવેક કરેલો છે, અને હિંદુઓની બુદ્ધિમાં તે વાતનો ત્રાસ આવ્યો છે, એવો હિંદુઓની બુદ્ધિએ વિવેક કરેલો છે. એ રીતે એકલી બુદ્ધિને જ વિવેક કરવાની સમજણ હોય તો સર્વે મનુષ્યની બુદ્ધિનો વિવેક જુદો જુદો કેમ પડે? એ ઉપરથી જ સાફ માલુમ પડે છે જે એકલી બુદ્ધિને સારા નરસાનો વિવેક કરવાની સમજણ નથી.

વળી અસુર લોકો પોતાના સગાની છોકરી સાથે પરણે છે, અને હિંદુઓ તે વાતનો દોષ માને છે, એ રીતે બંને જણની બુદ્ધિનો વિવેક જુદો જુદો છે, માટે એકલી બુદ્ધિને જ વિવેક કરવાનું સામર્થ્ય નથી. બુદ્ધિથી વિવેક કરવો એ શાસ્ત્ર ઉપરથી જ આવે છે.

વળી બાજાં સર્વ શાસ્ત્રનો બુદ્ધિથી વિવેક કરવો હોય તે ઠેકાણે તે તે શાસ્ત્રવિષયક બુદ્ધિ જોઇએ. પણ જો ત તે શાસ્ત્રવિષયક બુદ્ધિ ન હોય તો તેનો વિવેક એકલી બુદ્ધિથી થઈ શકતો નથી.

જો વાંચવાના વિષયની બાબત આપણે મહેતાજીથી જાણી ન હોય તો એકલી બુદ્ધિ તે અક્ષરનો વિવેક શી રીતે સમજી શકશે ? તેમજ ગણિત બાબતનું શાસ્ત્ર જેણે નહીં સાંભળ્યું હોય તો હિસાબ ગણવાનો વિવેક તેની બુદ્ધિ શી રીતે કરી શકશે ? તેમજ જ્યોતિષ શાસ્ત્ર નહી સાંભળ્યું હોય તો તારાનક્ષત્રનો વિવેક તેની બુદ્ધિ શી રીતે કરી શકશે? તેમજ વૈદિક શાસ્ત્રનો વિષય નહી સાંભળ્યો હોય તો રોગ તથા ઓષડનો વિવેક તેની બુદ્ધિ શી રીતે કરી શકશે ? તેમ ધર્મશાસ્ત્રનો વિષય નહી સાંભળ્યો હોય તો તેનો વિવેક શી રીતે તેની બુદ્ધિ કરી શકશે ?

હવે ધર્મ શાસ્ત્રના છ ભેદ છે, તે એ પ્રમાણેઃ—પહેલો—સૂતકવિષય. બીજો—આચારધર્મવિષય. ત્રીજો—જાતિધર્મ વિષય. ચોથો—ચાર વર્ણના આશ્રમ ધર્મવિષય. પાંચમો—લગ્ન વિવાહ વિષય. છઠ્ઠો—યુગધર્મવિષય. એ સર્વેનાં શાસ્ત્ર જુદાં જુદાં છે. તે સર્વે શાસ્ત્ર સાંભળ્યા વગર એકલી બુદ્ધિ તેનો નિર્ણય શીરીતે કરી શકશે? માટે સર્વથા એકલી બુદ્ધિથી તેનો નિર્ણય થનાર નથી. અને સુધારાવાળા કહે છે કે “ તેનો નિર્ણય આપણી વિવેકબુદ્ધિથી કરવો. એકલા શાસ્ત્રથી નહી કરવો.” એ બોલવું કેટલું અણસમજણનું છે? તે વાતનો વિચાર કરતાં સર્વેના ધ્યાનમાં તરત જ આવી જશે કે સુધારાવાળા બોલે છે તે કેવળ અજ્ઞાનથી બોલે છે. તે પોતે જેવા અજ્ઞાન છે તેવા ધર્મશાસ્ત્રના કરનાર જે મનુ તેને અજ્ઞાની ઠેરવીને તેનાં વચનને તેઓ બટ્ટો લગાડે છે, એમ મનુએ કહ્યું છે. પણ મનુ ભગવાનના અંશાવતાર હતા, અને ત્રણે કાલના જાણનાર હતા, માટે એવો મુર્ખાઇભરેલો અર્થ તે કદિ કહે નહી. તે શ્લોકમાં મનુએ એવું કહ્યું છે કે યુક્તિ તથા વિચારમાં જે નિર્ણય ન આવે એવું હોય તો તે નિર્ણયથી

ધર્મની હાનિ થાય. તે યુક્તિ તથા વિચાર એ શ્લોકમાં કહેલો છે, અને તેજ શાસ્ત્રની યુક્તિ અને તેજ શાસ્ત્રનો વિચાર મનુએ લેવાનું કહ્યું છે. કેમ કે શાસ્ત્રમાં વચન બહુ પ્રકારનાં છે, તેમાંથી થોડાંએક વચન લખી જણાવીએ છીએઃ—

સિદ્ધાંતનાં વચન, પૂર્વપક્ષનાં વચન, વિધિનાં વચન, નિષેધનાં વચન, નિયમનાં વચન, નિયામકનાં વચન, દષ્ટાંતનાં બોધ વચન; દષ્ટાંત બોધક વચન, યુગધર્મબોધક વચન, એ રીતે શાસ્ત્રમાં બહુ તરેહનાં વચનો છે, તેમાં પૂર્વપક્ષના વચન કોઇ ઠેકાણે કહેલાં છે, તે ઠેકાણે સિદ્ધાંતના વચનનો અર્થ વગર સમજ્યાંથી કોઇએક કરી નાંખે છે, તેથી મનુએ કહ્યું કે એકલા તેજ શાસ્ત્રના વચન ઉપરથી નિર્ણય કરવો નહીં. સિદ્ધાંતના વચન જે શાસ્ત્રમાં છે. તે શાસ્ત્રની યુક્તિ તથા વિચાર સાથે મેળવીને તેનો અર્થ કરવો એમ ન કરે તો ધર્મના હાનિ થાય. એ રીતે મનુએ એ શ્લોકમાં કહ્યું છે. અને તેજ રીતે સર્વે પંડિતો દરેક વાતનો નિર્ણય કરે છે, પણ સુધારાવાળાએ જે વચન લખેલાં છે તે સર્વે વચન પૂર્વપક્ષનાં છે, તે વચન સિદ્ધાંતનાં નથી. પૂર્વપક્ષનાં વચનના અર્થ એ છે જે સિદ્ધાંતનાં વચનમાં જે ઠેકાણે બરાબર સમજાતું ન હોય અને તેમાં સંદેહ રહેતો હોય તો તે વચનનો ખુલાસો પૂર્વપક્ષના વચનમાં કરે છે, અને સિદ્ધાંતના વચનનો અર્થ એ છે કે આજ રીતે કરવું એવું સાફ કરીને કહેવું, પણ સિદ્ધાંતના વચનમાં કોઇ બરાબર ન સમજે અને તેના ઉપર સંશય આવે તેથી તેના ઉપર બીજા ઋષિઓ પૂર્વપક્ષ લઇને તે સિદ્ધાંતના વચનનો નિર્ણય કરે છે, પણ તે પૂર્વપક્ષના વચન સિદ્ધાંતના વચનથી જુદા મતના નથી, તે વચન પણ સિદ્ધાંતનાં વચનની સાથે મલતાં જ છે, અને વગર સમજુ લોકો તેનો અર્થ એમ જાણે છે કે ઋષિમત જુદા જુદા છે, પણ એક જ વેદ ઉપરથી સર્વે ઋષિઓએ ધર્મશાસ્ત્રનો નિર્ણય કહેલો છે, તેથી વેદ, સ્મૃતિ અને પુરાણ એ ત્રણેનો એક જ મત છે જુદો મત નથી. એ કાત્યાયન, વસિષ્ટ અને નારદ, એ ઋષિએ જે પર્વપક્ષનાં વચન કહ્યાં છે તે બૌધાયન ઋષિના સિદ્ધાંતનાં વચન ઉપરથી કહેલાં છે, માટે બૌધાયનનાં વચનની સાથે એ ત્રણે ઋષિઓનાં વચન મલતાં જ છે, જુદાં નથી. બૌધાયન

ઋષિએ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે એક વાર કન્યા એક વરને આપી હોય અને તે જ કન્યા બીજા વરને આપે તો તે લેનાર પુરૂષ દોષવાન થાય છે. તેવી સાત પ્રકારની સ્ત્રીઓ છે, તેનો એક એકથી વધારે દોષ તે સ્ત્રીના પરણનારને લાગે છે. એ વાત બૌધાયન ઋષિએ સિદ્ધાંતની કહી છે, પણ તેના કહેવામાં સંશય રહી ગયો છે. તે ઋષિના વચનમાં સંશય એ છે કે તે કન્યાના માબાપ વરમાં વગર વાંક જોઈ બીજાને આપે, અને બીજો પુરુષ તે કન્યા વગર તજવીજ કરીને લે ત્યારે તો તે લેનાર દોષવાન થાય, પણ વરમાં કાંઇ વાંક હોય ત્યારે તે કન્યા બીજો વર પરણે તેમાં કાંઇ દોષ તે લેનારને નથી, એક તો એ વાત બૌધાયન ઋષિએ એ વચનમાં કહી નથી. બીજું, વર રોગી હોય, નપુંસક હોય, અને પરણવા પહેલાં મરી જાય ત્યારે તે કન્યા બીજો વર પરણે કે ન પરણે તે વાત પણ તે ઋષિએ એ વચનમાં કહી નથી. એ બે પ્રકારના સંશય એ વચનમાં રહેલા છે તેનો ખુલાસો કાત્યાયન, નારદ, વસિષ્ઠ ઋષિઓએ કરેલો છે. જે પરણવા પહેલાં એવી હરકત આવી પડે ત્યારે તેનું શી રીતે કરવું ? પણ પરણ્યા પછી કન્યાને નાતરે આપવાનું કહ્યું નથી, કેમ કે બૌધાયન ઋષિના વચનથી તે વાત ઉલટી એ ઋષિઓ કદિ કહે નહી, અને નારદ, કાત્યાયન અને વસિષ્ટ એ ઋષિઓના વચનમાંથી પણ પરણેલી કન્યા બીજા વરને પરણાવવાનો અર્થ નિકલતો નથી. હવે બૌધાયન ઋષિનું વચન કહીએ છીએઃ—

वाचा दत्ता मनोदत्ताग्निपरिगता सप्तमं पदं नीता भुक्ता ग्रहीता।
गर्भाप्रसुता चोते सप्तविधा पुनर्भूस्तां गृहीत्वा न प्रजां न धर्मं विंदते॥

અર્થ—વચનથી આપેલી, મનથી આપેલી, અગ્નિથી આપેલી, સપ્તપદી એટલે વરની પછવાડે સાત ફેરા ફરેલી, સાસરે વરનો સંગ થયલી, ગર્ભ રહેલી અને છોકરાં થયલી, એ સાત પ્રકારની સ્ત્રીઓ બીજો પુરુષ પરણે તો તે ઉત્તરોત્તર એક બીજાથી અધિક દોષવાન થાય છે. અને તે સ્ત્રીઓથી જે પુત્રાદિક થાય છે તે પણ અધર્મી થાય છે. એ રીતે બૌધાયન ઋષિએ સાધારણ રીતે એ વાત સારા વર ઉપર કહી છે, પણ દોષવાન વરનું કાંઇ કહ્યું નથી. તેનો ખુલાસો નારદાદિક ઋષિએ

કરેલો છે, જે વાચાથી આપેલી, મનથી, અગ્નિસાક્ષીથી આપેલી હોય એટલામાં વરમાં ખોડ માલુમ પડે, અથવા વર મરી જાય, તો તે કન્યા બીજા વરને પરણાવવી, પણ સપ્તપદી થયા પછી તે કન્યાનો વર મરી જાય તો તે કન્યા બીજા વરને પરણે નહિ. એ રીતનો નિયમ બાંધ્યો તે વચનો પણ અમે આગલા માસના પુસ્તકમાં લખેલાં છે. જો ઉત્તમ જાતમાં વર મરી ગયા પછી કન્યાને ફરી પરણાવવાની ચાલ હોય ત્યારે તો કાત્યાયનાદિક ઋષિઓને ફરી બીજા વરને તે કન્યા પરણાવવાનું કહેવાની કાંઇ જ જરૂર નથી, કેમકે તે તો લોકમાં નાતરાની પ્રસિદ્ધ ચાલ ચાલે છે. ત્યારે એ ઋષિઓના કહેવાને શું વિશેષતા છે? પણ એ ઋષિઓના કહેવાને તો કયારે વિશેષતા આવે કે જ્યારે હિંદુઓમાં બીજા વરને પરણાવવાની ચાલ ન હોય ત્યારે, તો એ ઋષિઓના કહેવાને વિશેષતા છે, માટે નારદાદિક ઋષિઓના કહેવા ઉપરથી સાફ જણાય છે કે ઉત્તમ વર્ણમાં કન્યાને ફરી પરણાવવાનો ચાલ નથી. તેથી એ ઋષિઓએ સપ્તપદી પહેલાં વર મરી જાય અથવા વરમાં ખોડ જણાય તો તે કન્યા બીજા વરને પરણાવવી એમાં કશો દોષ નથી, એમ જણાવ્યું છે, પણ સપ્તપદી પછી તે કન્યા બીજા વરને પરણાવવાની રજા આપી નથી. તે પણ નારદ ઋષિના વચનમાં જ કહ્યું છે, તે વચનો પણ અમે આગલા માસના પુસ્તકમાં લખ્યાં છે. માટે સિદ્ધાંતનાં વચન, તથા પૂર્વપક્ષના વચન, તથા સપ્તપદીનાં વચન, તથા જાતભેદનાં વચન, તથા યુગધર્મનિષેધક વચન, એ રીતે પાંચેના વચનની યુકિત તથા વિચાર સાથે મેળવીને પૂર્વપક્ષનાં વચનનો અર્થ કરવો. એકલા પૂર્વપક્ષના શાસ્ત્ર ઉપરથી જ તે શ્લોકનો અર્થ ન કરવો. એમ કરવાથી ધર્મની હાનિ થાય છે, એ રીતે મનુના કહેવાનું હાર્દ છે. અને સુધારાવાળા કહે છે કે "બુદ્ધિની યુકિતના વિચાર સાથે શાસ્ત્રનો નિર્ણય કરવો." પણ તેમ નિર્ણય કરવાને શાસ્ત્ર વગર બીજો એકે આધાર બુદ્ધિને છે જ નહિ. તે વાત અમે વિસ્તારથી ઉપર બતાવી છે, માટે શાસ્ત્ર વગર એકલી બુદ્ધિથી તેનો વિવેક થઇ શકતો નથી. શું એકલી બુદ્ધિથી દરેક શાસ્ત્રનો વિવેક સુધારાવાળા કરી આપશે? કદિ એ વાતમાં તેઓથી હા કહેવાઈ શકાવાની નથી, જ્યારે તે લોક સર્વે શાસ્ત્ર સાંભળશે ત્યારે તેની બુદ્ધિ તેનો વિવેક કરી શકશે. માટે સુધારાવાળાએ એ શ્લોકનો અર્થ કેવલ

અજ્ઞાનપણાથી કરેલો છે. તેમજ સૂતકનાં શાસ્ત્રમાં જાતિભેદ, દેશભેદ, મરણભેદ અને આશ્રમભેદ, એ ચાર ભેદના શાસ્ત્ર સાથે મેળવીને એક સૂતકનો નિર્ણય થાય છે, જો એ ચારે શાસ્ત્ર નહી સાંભળ્યાં હોય તો એકલી બુદ્ધિ તે સૂતકનો વિવેક શી રીતે કરી શકશે ? એ જ રીતે ધર્મ, આચાર વગેરેનો બુદ્ધિ ને વિવેક તેના શાસ્ત્ર સાંભળવાથી જ આવે છે, પોતાની મેળે આવતો નથી. માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે બુદ્ધિની યુક્તિ તથા વિચાર કરવો, એ રીતે મનુના કહેલા શ્લોકનો અર્થ છે.

હવે સાતમા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે "દેશકાલ, સ્થિતિ વિચારીને વર્તવું તેનો અર્થ સુધારાવાળાઓએ એવો કર્યો છે કે દેશકાલસ્થિતિ જોતાં જે શાસ્ત્ર આપણને અનુકૂલ આવે તે પ્રમાણે વર્તવું જોઇએ, એમ ન વર્તીએ તો ધર્મની હાનિ થાય," એ રીતે લખ્યું છે. તે અર્થ તો તેઓએ ઠીક કરેલો છે, પણ તે પ્રમાણે સુધારાવાળા વર્તતા નથી. જુવો કે એ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે દેશકાલસ્થિતિ વિચારીને વર્તવું, તેમાં આપણા હિંદુનો દેશ તો હિંદુસ્તાન છે, અને આ હિંદુધર્મના શાસ્ત્ર પ્રમાણે આપણે ચાલવું જોઇએ. એટલો અર્થ દેશ તથા સ્થિતિશબ્દનો છે. હવે કાલનો અર્થ કહીએ છીએ. કાલ એટલે સમય, તે આ સમય કલિયુગનો છે, તેમાં જે રીતે વર્તવાનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે ચાલવું જોઇએ, જો તેમ ન ચાલીએ તો ધર્મની હાનિ થાય, એ રીતે શાસ્ત્રવાળાએ કહ્યું છે. અને કલિયુગમાં નાતરૂં કરવાની શાસ્ત્રવાળાએ ના કહી છે તે પ્રમાણે ના માનવી જોઇએ, જો તે પ્રમાણે ન માને તો ધમની હાનિ નિશ્ચય થાય. અને આપણી સ્થિતિ હિંદુ ધર્મ પ્રમાણે પેઢી દર પેઢીથી શી રીતે આપણા કુલમાં ચાલી આવે છે તે જોવું; આપણી દશ વીશ પેઢીમાં પણ કોઇએ નાતરૂં કર્યું નથી, તે તે કયુ હોય તો બતાવે? એ રીતે દેશકાલસ્થિતિ શાસ્ત્ર પ્રમાણે વિચારી ચાલવુ, એ રીતે ધર્મ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. દેશકાલસ્થિતિનો અર્થ એ પ્રસંગના શાસ્ત્રમાં એ પ્રમાણે કરેલો છે. હવે સુધારાવાળા એનો અર્થ બીજી શી રીતે કરે છે તે અમને બતાવશે તો તેનો ખુલાસો અમે કરીશું.

હવે સુધારાવાળાઓએ આઠમો શ્લોક અર્ધ લખ્યો છે તેનો સંબંધ

પૂર્વાર્ધ શ્લોક સાથે મેળવ્યા વગર તે શ્લોકનો અર્થ બરાબર થઇ શકતો નથી. તે ઉત્તરાર્ધ શ્લોક અંગ્રેજનો ચાકર ગંગાધર શાસ્ત્રી તેણે પોતાના ગ્રંથમાં લોકોને ભમાવવા સારૂ લખેલો છે. એવું મુંબઇના શાસ્ત્રીઓ પણ કહે છે જે તેણે ઠગાઇ કરી છે તો પણ એ શ્લોકના પૂર્વાર્ધમાં પરણેલી કન્યા બીજાને પરણાવવાનો અર્થ નથી. તે શ્લોક સુધારાવાળાઓએ લખ્યો છે, તેનો અર્થ પણ નારદાદિક ઋષિઓના કહ્યા પ્રમાણે છે.

હવે નવમો શ્લોક મનુસ્મૃતિના ચોથા અધ્યાયનો સુધારાવાળાઓ-એ લખ્યો છે, તે શ્લોકઃ—

परित्यज्येदर्थकामौ यौ स्यातां धर्मवर्जितौ ।
धर्मचाप्यसुखोदर्कं लोकविक्रुष्टमेव च ॥

અર્થઃ–સુધારાળાઓએ અર્થ કર્યો છે જે "શાસ્ત્રથી ઉલટે રસ્તે દોલત તથા સુખ મળતાં હોય તો તે દોલત અને સુખનો ત્યાગ કરવો. અને જે શાસ્ત્રથી ભવિષ્યમાં દુઃખ પ્રાપ્ત થાય, અથવા મનુષ્યને દુઃખ-દાયક થઈ પડતાં હોય તે શાસ્ત્રનો પણ ત્યાગ કરવો, એ રીતે મનુએ કહ્યું છે. તો પણ આપણે એમ કરવાનો વખત નથી, આપણે તો શાસ્ત્રને માન જ આપીએ છીએ એ દયાલુઃશાસ્ત્રકારો પુનર્વિવાહ કરવાની રજા આપે છે." એ રીતે સુધારાવાળાઓએ એનો અર્થ લખેલો છે. એ શ્લોકમાં ધર્મપદ કહેલું છે તે ઠેકાણે શાસ્ત્ર પદનો અર્થ એ લોકોએ કરેલો છે, પણ શાસ્ત્ર અને ધર્મ એ બે પદાર્થ જુદા જુદા છે, ધર્મ પદે કરીને ધર્મ અને શાસ્ત્ર પદે કરીને તો અનેક શાસ્ત્ર અને એક શાસ્ત્રમાં અનેક ધર્મ આવે છે, માટે ધર્મને ઠેકાણે શાસ્ત્રપદનો અર્થ કરેલો છે તે ખોટો છે. તેથી હવે અમે એનો અર્થ કહીએ છીએ. જો આપણો જાતિ ધર્મ જાતો હોય અને તે ધર્મ જાતાં દોલત અને સુખ મળતું હોય તો તે દોલત અને સુખ એ બંનેને મૂકી દેવાં, પણ પોતાના સ્વધર્મને કદિ મૂકી દેવો નહી. અને જે ધર્મે કરીને ભવિષ્યમાં દુઃખ પ્રાપ્ત થતું હોય અને જે ધર્મ લોકમાં નિંદિત કહેવાતો હોય તો તે નિંદિત ધર્મને મૂકી દેવો. એ રીતે એ શ્લોકમાં કહ્યું છે. હવે નાતરૂ કરવું એ વાત સર્વે દેશોના પંડિતમાં

નિંદિત છે, માટે એ ધર્મ મૂકી દેવો, એ રીતે શ્લોકનો અભિપ્રાય છે. કારણ કે ધણી મરણ પામ્યા પછી સ્ત્રીએ પતિવ્રતાધર્મ પાળવાથી તે સ્ત્રીને અનંત વર્ષ સુધી સ્વર્ગનું સુખ મળે છે. અને તેના પતિને તે સ્ત્રી નરકમાંથી કહડાવી શકે છે. એટલું સામર્થ્ય તે સ્ત્રીને પતિવ્રતાધર્મમાં રહ્યાથી આવે છે. અને પતિવ્રતાધર્મનો ભંગ કરવાથી તે સ્ત્રીને નરક મળે છે, એ રીતે સર્વ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે. અને સુધારાવાળા લોક કહે છે, કે "વિધવા સ્ત્રીએ નાતરૂં કરવાથી પરલોકમાં તે સ્ત્રીને સુખ મળે છે." પણ એ વાત અમને સ્ત્રી ધર્મ ચલાવવા શાસ્ત્રમાંથી કહાડીને એ લોક બતાવે, જે વિધવાએ બીજો ભરથાર કરવાથી તેને પરલોકમાં સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ મળે છે. જો એવું સ્પષ્ટ વચન સ્ત્રી ધર્મનાં શાસ્ત્રનું બતાવશે તો અમે એ વાત કબુલ રાખીશું, એ રીતે સુધારાવાળા શાસ્ત્રથી ઉલટો રસ્તો લોકોને બતાવાને નાતરાની વાત સિદ્ધ કરે છે. પણ અમે સર્વે લોકોને ખચીત કરીને જાણ કરીએ છીએ કે તમે તો હિંદુ ધર્મમાં ચાલનારા છો, માટે તમે જો એકલા એ લોકોના કહ્યાથી ઉલટે રસ્તે ચાલશો તો તમારી સર્વે જ્ઞાતો એ વાત કબુલ નહી રાખે, તે સારૂ તમારે પણ એ નાતરાની બાબતમાં શાસ્ત્ર વિષેની સારી રીતે શોધ કરવી. અને ઘણા પંડિતોની સંમતિ સુદ્ધાં એ કામ કરવું ઘટે છે, જેથી તમારી સર્વે જ્ઞાત એ વાત કબુલ રાખે. માટે તમારે તો એ કામ વગર વિચારે કરવું નહી. પછી તો તમારી મરજી, જે રીતે શાસ્ત્રમાં એ શ્લોકનો અર્થ છે, તે જ રીતનો અર્થ અમે લખેલો છે. એમાં ખોટો અર્થ હોય તો અમને સુધારાવાળાઓએ લખી બતાવવો. નાતરા વિષયના પ્રકરણ સાતમાનું સાંધન છે, તે હવે પછીના પુસ્તકમાં લખીશું.

પ્રકરણ પાંચમું.

જીવોના અધિકાર અને ભેદવિષય.

સત્યપ્રકાશવાળાએ પાખંડખંડક ચોપાનીયામાં લખ્યું છે કે "શ્રીવલ્લભાચાર્યના સેવકો થોડા જ થયા હતા, અને ભણેલા બ્રાહ્મણો

એમના માર્ગવાળાને આચાર્ય ગણીને સેવક થતા નથી," એ રીતે લખ્યું છે. તે વાતનો ઉત્તર શ્રીગીતાજીના સત્તરમા અધ્યાયમાં શ્રીભગવાને અર્જુનને કહેલો છેઃ—

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा।
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥१॥
सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत।
श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥ ॥२॥
यजंते सात्त्विका देवान् यक्षरक्षांसि राजसाः।
प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये यजंते तामसा जनाः ॥३॥

અર્થઃ-હે અર્જુન! માણસોને પોતાના સ્વભાવથી ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધા થાય છે, સાત્ત્વિકી, રાજસી, અને તામસી એ ભેદ હું તને કહું છું તે સાંભળ. સર્વેને શ્રદ્ધા સત્ત્વગુણની છે, માટે આ પુરુષ શ્રદ્ધામય કહેવાય છે, પણ જે ગુણની જે પુરુષને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે, તે પુરુષને તે ગુણનું સ્વરૂપ જાણવું. સાત્ત્વિક જીવ, સાત્ત્વિક દેવતાઓને ભજે છે, રાજસી જીવ, યક્ષ, રાક્ષસ, ઇત્યાદિ રાજસી દેવને ભજે છે. અને તામસી જીવ, ભૂત, પ્રેત, ભૈરવ ઇત્યાદિ તામસી દેવતાઓને ભજે છે. માટે જેવા ગુણના દેવતાને તે જીવ ભજે છે, તે જીવને તેવા ગુણનું સ્વરૂપ જાણવું. એ રીતે શ્રીભગવાને આ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે સર્વે જીવો સરખા નથી, જે સર્વે જીવો એક ભગવાનને જ ભજે, એ રીતે જીવોને ત્રિગુણ કહેલા છે હવે. પૂર્વ જન્મના જીવોના કર્મ પ્રમાણે આ જન્મનો સંસ્કાર તે જીવોનો થાય છે, તે વાત શ્રીગીતાજીના સાતમા અધ્યાયમાં ભગવાને કહી છેઃ-

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः।
माययापहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥१॥
येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम्।
ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजंते मां दृढव्रताः ॥२॥

અર્થઃ-જીવો પૂર્વ જન્મના પાપી છે અને મૂઢ છે અને મનુષ્યમાં

અધમ છે અને માયાએ કરીને જેઓનું જ્ઞાન નાશ થયું છે, અને આસુરી ભાવનો આશ્રય કરીને જે રહેલા છે, એવા જીવો મારી શરણુ નથી આવતા. જે જીવોના પૂર્વ જન્મમાં પુણ્યે કરીને પાપ નાશ થયલાં છે તે તો સંસારનો મોહ મુકીને મને ભજવામાં દૃઢવ્રત થઇને રહેલા છે. એ જ રીતે ભારતમાં પણ કહ્યું છેઃ—

नृणां जन्मसहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभिः ।
नराणां क्षीणपापानां कृष्णे भक्तिः प्रजायते ॥१॥

અર્થઃ—હજાર મનુષ્ય જન્મમાં જેણે તપ, ધ્યાન અને સમાધિ એઓએ કરીને પોતાના પાપનો નાશ કરેલો છે એવા જીવોને શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. એ જ રીતે સર્વે પુરાણોમાં કહ્યું છે, જે પૂર્વ જન્મના સારા સંસ્કારી જીવો હોય તો જ તે જીવો ભક્તિમાર્ગમાં આવે છે, બીજા જીવો ભક્તિમાર્ગમાં આવી શકતા નથી. જેઓ શાસ્ત્ર ભણેલા છે, નીતિમાં ચાલનારા છે, બુદ્ધિમાન છે, તો પણ પૂર્વ જન્મનાં સંસ્કાર વગર તેઓ ભગવાનની ભક્તિ કરી શકતા નથી. એ રીતે સર્વે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. હવે કેવી શ્રદ્ધાવાળા જીવો ભગવાનને પામે છે તે શ્રીમદ્‌ભાગવત એકાદશસ્કંધનાં પચીશમાં અધ્યાયમાં શ્લોક ૨૭ માં શ્રીભગવાને કહ્યું છેઃ-

सात्त्विक्याध्यात्मिकी श्रद्धा कर्मश्रद्धा तु राजसी ।
तामस्यधर्मे या श्रद्धा मत्सेवायां तु निर्गुणा ॥१॥

અર્થઃ-જ્ઞાનમાર્ગ ઉપર જેની શ્રદ્ધા છે તે શ્રદ્ધા સાત્ત્વિક જાણવી. કર્મ માર્ગ ઉપર જેની શ્રદ્ધા છે, તે શ્રદ્ધા રાજસી જાણવી. અધમ માર્ગ ઉપર જેની શ્રદ્ધા છે, તે શ્રદ્ધા તામસી જાણવી. મારૂં સેવન કરવા ઉપર જેની શ્રદ્ધા છે, તે શ્રદ્ધા નિર્ગુણ જાણવી. હવે એજ અધ્યાયના શ્લોક ૨૨ માં શ્રદ્ધાનું ફલ કહ્યું છેઃ-

सत्त्वे प्रलीनाः स्वर्यांति नरलोकं रजोलयाः ।
तमोलयास्तु निरयं यांति मामेव निर्गुणाः ॥१॥

અર્થઃ—સાત્ત્વિક ગુણની શ્રદ્ધામાં જે જીવો લીન થયા છે, તેતો સ્વર્ગમાં તથા સ્વર્ગ ઉપરના લોકમાં જાય છે, રાજસગુણની શ્રદ્ધાવાળા જીવો પૃથ્વીના નવ ખંડમાં અથવા પૃથ્વીમાં જન્મ પામે છે, તામસગુણની શ્રદ્ધાવાળા જીવો પાતાલમાં અથવા નરકમાં જાય છે, અને નિર્ગુણશ્રદ્ધાના જીવો મારી પાસે આવે છે એ રીતે એક ભક્તિ કરનારનેજ ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ પ્રમાણે શ્રીભગવાને કહ્યું છે. પણ તેવો સંસ્કારી હોય તોજ ભક્તિ કરી શકે છે. અધિકાર ભેદનું પ્રકરણ પાંચમું સંપૂર્ણ.

अहं हरे तव पादैकमूलदासानुदासो भवितास्मि भूयः ।
मनः स्मरेतासुपतेर्गुणांस्ते गृणीत वाक्कर्म करोतु कायः ॥१॥

અર્થ:—હે ભગવન્! તમારા ચરણારવિંદનાં મૂલમાં વસનારા દાસોનો પણ દાસ હું ફરી ફરીને થાઉં, અને મારૂં મન, આપ પ્રાણાધારના ગુણોનું જ સ્મરણ કરે; તથા મારી વાણી આપના સદગુણોનું કીર્તન કરે; તેમ જ શરીર આપની સેવા કરે; આટલું માગી લઉં છું. ૧

यदुक्तं तातचरणः श्रीकृष्णः शरणं मम ।
तत एवास्ति नैश्चिंत्यमैहिके पारलौकिके ॥२॥

અર્થઃ—અમારા તાતચરણ એટલે પિતાજી શ્રીમહાપ્રભુએ, "श्री कृष्णः शरणं मम" એ રીતે જે કહેલું છે તેથી જ આ લોક તથા પરલોકસંબંધી કાર્યના વિચારમાં નિશ્ચિંતપણું છે. ૨

સંવત ૧૯૭૧ ના કાર્તિક સુદિ ૧૧	}	લી. દાસાનુદાસ
જેઠાભાઈની પોળ—ખાડીઆ—અમદાવાદ.		વૈષ્ણવ હરિદાસ ઝવેરદાસ ના દીનતાપૂર્વક જયશ્રીકૃષ્ણ વાંચશો.

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

૧. જગત્ સત્ય છે. ૨. જગત્, જીવ, અંતર્યામી, અક્ષર ઇત્યાદિનાં નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જ છે. ૩. જીવે અવિદ્યાથી કલ્પેલો અહન્તા મમતાત્મક સંસાર મિથ્યા છે. ૪. જીવ અણુ છે, શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મનો અંશ છે, વ્યાપક નથી. ૫. પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનું ધામ અક્ષરબ્રહ્મ ગણિતાનંદ છે. ૬. સર્વોપરિ વેદાદિ શાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત પરમકાષ્ઠાપન્ન વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણ જ છે. ૭. શ્રીકૃષ્ણની સેવા એ જ અંશ જીવનો ધર્મ છે, એટલે વસ્તુતઃ સ્વધર્મ કૃષ્ણસેવા જ છે. ૮. સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણોપદિષ્ટ આત્મનિવેદન અને પ્રભુપ્રપત્તિ સિવાય અન્ય વિશ્વધર્મ હોઇ શકે જ નહિ. ૯. અન્યાશ્રય અને અસમાર્પિત વસ્તુનો ત્યાગ એ સ્વમાર્ગનાં મુખ્ય દ્વાર છે.

વિનતિપત્ર.

આથી સૌને ખબર આપવામાં આવે છે કે હવે સુરતવાળા ગોસ્વામી શ્રીજદુનાથજી મહારાજ કૃતના ૧૩) પુસ્તકો 'સ્વધર્મવર્ધક અને સંશય ચ્છેદક'ના છપાવવાના બાકી છે, માટે શ્રીમંત ગૃહસ્થ વૈષ્ણવોને વિનંતિ કરવાની કે જે કોઇ વૈષ્ણવ રૂ. ૫૧)થી ઉપરાંત પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે મદદ કરશે તો તેમનું મુબારક નામ પુસ્તક ઉપર ઉત્તેજક તરીકે દાખલ કરવામાં આવશે ને આવો અલૌકિક લાભ જે કોઇ લેશે તેમનું અહોભાગ્ય છે ને ગરીબ વૈષ્ણવો તેમને આશિર્વાદ દેશે.

"सुज्ञेषु किमधिकम्"

આ ચોપાનીયામાં બીજો વિષય "श्रीबालबोधसटीक" ગ્રંથ વિસ્તારમાં નમુના દાખલ મુકવામાં આવ્યો છે તેવી રીતે બાકીના બધા ચોપાનીયામાં શ્રીમદાચાર્યચક્રચૂડામણિ श्रीमहाप्रभुजी कृत षोडश ग्रंथ થોડા થોડા કરી પૂરા કરવાનો હેતુ છે પણ તે હેતુ પૂરો પાડવામાં સૌ ઉદાર વૈષ્ણવો અંતઃકરણપૂર્વક યોગ્ય મદદ કરશે તો તે બધા ગ્રંથો પ્રકટ કરવામાં આવશે.

સં. ૧૯૭૧ ના કાર્તિક સુદિ ૧૧
અમદાવાદ,
જેઠાભાઇની પોળમાં, ખાડીયા.

લી. દાસાનુદાસ,
વૈષ્ણવ હરિદાસ ઝવેરદાસ
ના દીનતાપૂર્વક જયશ્રીકૃષ્ણ વાંચશો.

॥ अथ बालबोधः ॥

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

अनुष्टुप्छंदः

श्लोकः-नत्वा हरिं सदानंदं सर्वसिद्धांतसंग्रहम् ।
बालप्रबोधनाथाय वदामि सुविनिश्चितम् ।१।

पदानि-नत्वा हरिं सदानंदं सर्वसिद्धांतसंग्रहं बालप्रबोधनार्थाय वदामि सुविनिश्चितम्.

सान्वयपदार्थः-हरिं (સ્મરણ કરનારાઓનાં) દુઃખને હરનાર सदानंदं સદાનંદ (શ્રીકૃષ્ણ)ને नत्वा નમન કરીને बालप्रबोधनार्थाय બાલકોને સારી રીતે બોધ થવા સારૂ सुविनिश्चितं (સર્વ પ્રમાણથી) સારી રીતે નિશ્ચય કરેલા सर्वसिद्धांतसंग्रहं સર્વ સિદ્ધાંતના સંગ્રહને वदामि (હું કહું છું).

ટીકા-પોતાનું સ્મરણ કરનારાઓના બધાં દુઃખ અથવા પાપને હરનારા, સદાનંદ-શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર કરીને, બાલકોને સારી રીતે બોધ થવા સારૂ, સારી પેઠે સર્વ પ્રમાણથી નિશ્ચય કરેલા સર્વ સિદ્ધાંતના સંગ્રહને હું કહું છું.

श्लोकः धर्मार्थकाममोक्षाख्याश्चत्वारोऽर्थामनीषिणाम्।
जीवेश्वरविचारेण द्विधा ते हि विचारिताः ॥२॥

पदानि-धर्मार्थकाममोक्षाख्याः चत्वारः अर्थाः मनीषीणाम् जीवेश्वरविचारेण द्विधा ते हि विचारिताः

સાન્વયપદાર્થઃ–મનીષિણાં બુદ્ધિવાળા પુરૂષોના, धर्मार्थकाममोक्षाख्याः ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ છે નામ જેનાં એવા चत्वारः ચાર अर्थाः પુરૂષાર્થો (છે અને) તે (ધર્માદિક ચારે પુરૂષાર્થો) जीवेश्वरविचारेण જીવ અને ઈશ્વરના વિચારે કરીને द्विधा બે પ્રકારના हि નિશ્ચયે કરીને विचारिताः વિચારેલા (છે).

ટીકા–બુદ્ધિવાળા પુરૂષોના, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થો છે. અને તે ચાર તરેહના પુરૂષાર્થો પણ જીવના વિચારેલ અને ઈશ્વરના વિચારેલ એ રીતે બે તરેહના વિચારેલા છે.

श्लोकः अलौकिकास्तु वेदोक्ताः साध्यसाधनसंयुताः ।
लौकिका ऋषिभिःप्रोक्तास्तथैवेश्वरशिक्षया ॥३॥

पदानि–अलौकिकाः तु वेदोक्ताः साध्यसाधनसंयुताः लौकिकाः ऋषिभिः प्रोक्ताः तथा एव ईश्वरशिक्षया.

સાન્વયપદાર્થઃ–साध्यसाधनसंयुताः સાધ્ય (યજ્ઞાદિક) અને (સ્રુક્ સ્રુવાદિક) સાધનોએ કરીને સંયુક્ત એવા अलौकिकाः અલૌકિક (ઈશ્વરવિચારિત) પુરૂષાર્થો तु તો वेदोक्ताः વેદમાં કહેલા છે (અને) लौकिकाः લૌકિક (જીવના વિચારેલા) પુરૂષાર્થો ऋषिभिः ઋષિ લોકોએ ईश्वरशिक्षया ઈશ્વરની શિક્ષા (પ્રેરણા) વડે तथा તેમ एव જ प्रोक्ताः (પોતપોતાની સ્મૃતિઓમાં) કહેલાં છે.

ટીકા–જીવ અને ઈશ્વરના વિચારે કરીને આગળ કહેલા બે તરેહના ધર્માદિક પુરૂષાર્થોમાં, સાધ્ય એટલે યજ્ઞાદિક, અને તે યજ્ઞાદિકને સિદ્ધ કરવાનાં સ્રુક્સ્રુવાદિક સાધનો, તે સહિત એવા અલૌકિક એટલે ઈશ્વરના વિચારેલા પુરૂષાર્થો તો, વેદમાં કહેલા છે. અને લૌકિક એટલે જીવના

વિચારેલા પુરુષાર્થો પણ મનુ વિશાલાક્ષ, નંદિ, અને કપિલદેવજી વગેરે ઋષિ લોકોએ, સર્વના નિયામક પરમેશ્વરની આજ્ઞાથી એટલે જેવી ઈશ્વરની પ્રેરણા થઈ તેવી રીતે જ પોતપોતાની સ્મૃતિઓમાં કહેલાં છે.

શ્લોકઃ-लौकिकांस्तु प्रवक्ष्यामि वेदादाद्या यतःस्थिताः।
धर्मशास्त्राणि नीतिश्च कामशास्त्राणि च क्रमात् ४
त्रिवर्गसाधकानीति न तन्निर्णय उच्यत ॥

पदानि—लौकिकान् तु प्रवक्ष्यामि वेदात् आद्याः यतः स्थिताः धर्मशास्त्राणि नीतिः च कामशास्त्राणि च क्रमात् त्रिवर्ग-साधकानि इति न तन्निर्णयः उच्यते.

सान्वयपदार्थः—यतः જેથી आद्याः પ્રથમના—અલૌકિક પુરુષાર્થો वेदात् વેદનો આશ્રય કરીને स्थिताः રહેલા છે. (અને) लौकिकान् લૌકિક પુરુષાર્થોને तु તો प्रवक्ष्यामि પ્રકર્ષે કરીને કહું છું. (તેમાં પણ) धर्मशास्त्राणि ધર્મશાસ્ત્ર (મન્વાદિસ્મૃતિઓ અને ગૃહ્યસૂત્ર વગેરે) च અને नीतिः (બૃહસ્પતિએ કહેલી) રાજનીતિ च અને कामशास्त्राणि કામશાસ્ત્ર (વાત્સ્યાયનસૂત્ર વગેરે તે (બધાં) क्रमात् અનુક્રમથી त्रिवर्गसाधकानि ત્રિવર્ગ (ધર્મ, અર્થ અને કામ) ને સિદ્ધ કરનારાં છે इति એવા હેતુથી तन्निर्णयः તે (ધર્મ, અર્થ અને કામ) નો નિર્ણય (અમો) न નથી उच्यते કહેતા.

ટીકા—જે હેતુ માટે, પ્રથમના—અલૌકિક એટલે ઈશ્વરના વિચારેલા ધર્માદિક ચાર પુરુષાર્થો વેદમાં રહેલા છે, તે વેદથી જાણી શકાય છે. માટે તે કહેવાની જરૂર નથી. અને બીજા, જીવના વિચારેલા લૌકિક પુરુ-ષાર્થોને અમો સારી રીતે સમજી શકાય, તેમ કહીએ છીએ, અને તેમાં પણ

ધર્મશાસ્ત્ર એટલે મન્વાદિકની કહેલી સ્મૃતિઓ અને ગૃહ્યસૂત્ર વગેરે, અર્થશાસ્ત્ર એટલે બૃહસ્પતિએ કહેલી રાજનીતિ વગેરે, અને કામશાસ્ત્ર એટલે વાત્સ્યાયન ઋષિએ કહેલાં વાત્સ્યાયન સૂત્ર વગેરે. તે ત્રણે શાસ્ત્રો અનુક્રમેથી ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રિવર્ગને સિદ્ધ કરનારાં છે, માટે તેનેઃ નિર્ણય અમે કહેતા નથી.

શ્લોકઃ-मोक्षे चत्वारि शास्त्राणि लौकिके परतः स्वतः।५।
द्विधा द्वे द्वे स्वतस्तत्र सांख्ययोगौ प्रकीर्त्तितौ ॥
त्यागात्यागविभागेन सांख्ये त्यागः प्रकीर्तितः६

पदानि-मोक्षे चत्वारि शास्त्राणि लौकिके परतः स्वतः द्वेधा द्वे द्वे स्वतः तत्र सांख्ययोगौ प्रकीर्त्तितौ त्यागात्यागविभागेन सांख्ये त्यागः प्रकीर्त्तितः

सान्वयपदार्थः-(મોક્ષ કે જે સંસારથી છુટવાનો પુરુષાર્થ છે તેને કહિએ છીએ) लौकिके લૌકિક मोक्षे મોક્ષમાં चत्वारि ચાર शास्त्राणि શાસ્ત્રો છે.(અને તે મોક્ષ; એક) परतः બીજાથી થવાનો (અને બીજો) स्वतः પોતાથી થવાનો (એમ) द्वेधा બે પ્રકારનો છે, (તેમાં પણ (એક એક મોક્ષમાં द्वे બે द्वे બે [શાસ્ત્રો છે.] तत्र ત્યાં स्वतः સ્વતઃ [મોક્ષમાં] त्यागात्यागविभागेन ત્યાગ અને અત્યાગના ભેદે કરીને सांख्ययोगौ સાંખ્ય અને યોગ [એબે શાસ્ત્રો] प्रकीर्तितौ કહેલાં છે[તેમાંના] सांख्ये સાંખ્યશાસ્ત્રમાં त्यागः (અનાત્મ વસ્તુનો) ત્યાગ प्रकीर्तितः કહેલો છે.

ટીકા-(અને મોક્ષ કે જે સંસારથી છુટવાનો પુરુષાર્થ છે તેને અમો કહિએ છીએ.) લૌકિક મોક્ષમાં ચાર શાસ્ત્રો છે. અને તે મોક્ષ બે પ્રકારનો છે. એક બીજાથી થવાનો પરતઃ મોક્ષ, અને બીજો, પોતાથી થવાનો

સ્વતઃ મોક્ષ. અને તે એક એક મોક્ષમાં બે બે શાસ્ત્રો છે. ત્યાં સ્વતઃ મોક્ષમાં ત્યાગ અને અત્યાગના ભેદે કરીને સાંખ્ય અને યોગ એ બે શાસ્ત્રો કહેલાં છે. તેમાંના સાંખ્યશાસ્ત્રમાં અનાત્મ વસ્તુનો ત્યાગ કહેલો છે.

श्लोकः—अहंताममतानाशे सर्वथा निरहंकृतौ ॥
स्वरूपस्थो यदा जीवः कृतार्थः स निगद्यते॥७॥

पदानि—अहंताममतानाशे सर्वथा निरहंकृतौ स्वरूपस्थः यदा जीवः कृतार्थः सः निगद्यते.

सान्वयपदार्थः—अहंताममतानाशे અહંતા અને મમતાનો નાશ થઇને सर्वथा બધી રીતે (હું કાંઈ કરતો નથી એમ) निरहंकृतौ અહંકારની નિવૃત્તિ થયે, जीवः (શરીરાભિમાની) જીવાત્મા यदा જ્યારે स्वरूपस्थः પોતાના સ્વરૂપમાં રહેલો (હોય છે, ત્યારે) सः તે (જીવ) कृतार्थः કૃતાર્થ (મુક્ત) निगद्यते કહેવાય છે.

ટીકા—હવે મોક્ષનું સ્વરૂપ કહે છે. અહંતા અને મમતાનો નાશ થઇને, હું કાંઇ કરતો નથી એમ બધી રીતે અહંકારની નિવૃત્તિ થયે દેહાભિમાની જીવાત્મા જ્યારે પોતાના સ્વરૂપમાં એટલે આત્મજ્ઞાનમાં નિષ્ઠાવાળો થાય છે, ત્યારે તે જીવાત્મા કૃતાર્થ એટલે મુક્ત કહેવાય છે.

श्लोकः—तदर्थं प्रक्रिया काचित्पुराणेऽपि निरूपिता ।
ऋषिभिर्बहुधा प्रोक्ता फलमेकमबाह्यतः ॥८॥

पदानि—तदर्थं प्रक्रिया काचित् पुराणे अपि निरूपिता ऋषिभिः बहुधा प्रोक्ता फलं एकं अबाह्यतः

सान्वयपदार्थः—तदर्थं તે (સાંખ્ય શાસ્ત્રની રીતે કહેલા મોક્ષ)ને સારૂ

ऋषिभिः ઋષિઓએ बहुधा ઘણા પ્રકારે કરીને प्रोक्ता કહેલી એવી काचित् કોઇ (એક) प्रक्रिया (સાંખ્યશાસ્ત્રની) પદ્ધતિ पुराणे પુરાણુમાં अपि પણ निरूपिता નિરૂપણ કરેલી છે તે બધી પ્રક્રિયામાં अबाह्यतः અબહિર્પણાથી એટલે સેશ્વર સાંખ્યથી एकं એક (સરખુંજ) फलं ફલ થાય છે.

ટીકા—તે સાંખ્યશાસ્ત્રની રીતે કહેલા મોક્ષને સારૂ, ઋષિલોકોએ ઘણી રીતે કહેલી એવી સાંખ્યશાસ્ત્રની પદ્ધતિમાંની કોઇએક પ્રક્રિયા (રીતિ) પુરાણુમાં પણ નિરૂપણ કરેલી છે. અને पुराणं हृदयं मम. पुराणं पञ्चमो वेदः એવાં વાકયોથી પુરાણોને વેદપણું છે, માટે તે સર્વ પ્રક્રિયાઓમાં સેશ્વર એટલે (પુરાણ જેનું મૂલ છે એવાં) સાંખ્યથી એક સરખુંજ ફલ થાય છે.

શ્લોકઃ-अत्यागे योगमार्गो हि त्यागोऽपि मनसैव हि।
यमादयस्तु कर्त्तव्याः सिद्धे योगे कृतार्थता ॥९॥

पदानि—अत्यागे योगमार्गः हि त्यागः अपि मनसा एव हि यमादयः तु कर्त्तव्याः सिद्धे योगे कृतार्थता.

सान्वयपदार्थः—अत्यागे ત્યાગ નહિં કરવામાં हि નિશ્ચય કરીને योगमार्गः યોગમાર્ગ (કહેલો છે. हि જે હેતુ માટે त्यागः ત્યાગ अपि પણ (હું કાંઇ કરતો નથી એમ) मनसा મનવડે एव જ (કરવો) तु અને यमादयः યમ (નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ) વિગેરે कर्त्तव्याः અવશ્ય કરવાં (જેથી કરીને) योगे (મનની સઘળી વૃત્તિના નિરોધરૂપી) યોગ सिद्धे સિદ્ધ થયે कृतार्थता (જીવને) કૃતાર્થપણું (સિદ્ધ થાય છે.)

ટીકા—ત્યાગ નહીં કરવામાં નિશ્ચયે કરીને યોગ માર્ગ કહેલો છે. અને ત્યાગ વિના મોક્ષ કેમ થાય, માટે ત્યાગ પણ હું કાંઇ કરતો નથી એમ મનવડે જ કરવો. અને યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ વિગેરે સાધનો અવશ્ય કરવાં, જેથી કરીને મનની સઘળી વૃત્તિઓના નિરોધરૂપી, ધ્યેય (ધ્યાન કરવા યોગ્ય એવા) સ્વરૂપમાં યોગ સિદ્ધ થયે જીવને, આત્માનું પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવું એ રૂપી કૃતાર્થપણું-મોક્ષ સિદ્ધ થાય છે.

શ્લોકઃ-पराश्रयेण मोक्षस्तु द्विधा सोऽपि निरूप्यते ।
ब्रह्मा ब्राह्मणतां यातस्तद्रूपेण सुसेव्यते ॥१०॥

पदानि–पराश्रयेण मोक्षः तु द्विधा स आपि निरूप्यते ब्रह्मा ब्राह्मणतां यातः तद्रूपेण सुसेव्यते.

मान्वयपदार्थः–पराश्रयेण પરના આશ્રયે કરીને मोक्षः મોક્ષ तु તો द्विधा બે પ્રકારનો (છે) सः તે (બન્ને રીતનો મોક્ષ) अपि પણ निरूप्यते નિરૂપણ કરાય છે. અને ब्रह्मा બ્રહ્માજી ब्राह्मणतां બ્રાહ્મણપણાને यातः પામેલા છે (તેથી) तद्रूपेण તે [બ્રાહ્મણરૂપે કરીને] सुसेव्यते (વેદાધ્યયનને માટે) સારી રીતે સેવાય છે.

ટીકા–પર એટલે વિષ્ણુ અને મહાદેવ તેના આશ્રયે કરીને થતો મોક્ષ બે તરેહનો છે. તે અમે નિરૂપણ કરીએ છીએ અને બ્રહ્માજી તો બ્રાહ્મણપણાને પામેલા છે માટે તે બ્રાહ્મણરૂપે કરીને બ્રહ્મજ્ઞાન સારૂ અથવા વેદાધ્યયન સારૂ, કે બ્રહ્મ તેજને સારૂ સારી રીતે સેવાય છે.

શ્લાકઃ-ते सर्वार्था न चाद्येन शास्त्रं किंचिदुदीरितम् ।
अतः शिवश्च विष्णुश्च जगतो हितकारकौ ॥११॥

पदानि—ते सर्वार्थाः न च आद्येन शास्त्रं किंचित् उदीरितम् अतः शिवः च विष्णुः च जगतः हितकारकौ.

सान्वयपदार्थः—ते તે (આગળ કહેલા) सर्वार्थाः બધા પુરુષાર્થો आद्येन બ્રહ્માવડે (સિદ્ધ થતા) न નથી च અને (બ્રહ્માજીએ) शास्त्रं (વૈખાનસતંત્ર વગેરે) મોક્ષ શાસ્ત્ર किंचित् કાંઇક—સંક્ષેપમાત્ર उदीरितम् કહેલું છે अतः એ માટે शिवः શિવજી च અને (તેનું ભજન) विष्णुः વિષ્ણુ च અને વિષ્ણુનું ભજન (એ બન્ને) जगतः સર્વ જગતનું हितकारकौ હિત કરનારા છે.

ટીકા—તે આગળ કહેલા ધર્મ આદિ ચાર પુરુષાર્થો, આદ્ય એટલે શ્રીબ્રહ્માજીથી સિદ્ધ થતા નથી. અથવા તે સેવા કરનારાઓ, આદ્ય—બ્રહ્માજીથી જેના બધા પુરુષાર્થો સિદ્ધ થયલા છે એવા હોતા નથી. અર્થાત્ બ્રહ્માજીથી કોઇના પણ બધા પુરુષાર્થો સિદ્ધ થતા નથી અને બ્રહ્માજીયે વૈખાનસતંત્રરૂપી મોક્ષનું શાસ્ત્ર સંક્ષેપથી કહેલું છે. કાંઈ બ્રહ્માજી પોતે દેવપણાથી મોક્ષ દેનારા અને શાસ્ત્ર ચલાવનારા નથી તેથી માહાદેવ અને વિષ્ણુ એ બન્ને પોતાના ભજનવડે ચારે પુરુષાર્થોનું ફલ આપે છે માટે જગતના હિત કરનારા છે.

श्लोकः-वस्तुनः स्थितिसंहारकार्यौ शास्त्रप्रवर्त्तकौ ।
ब्रह्मैव तादृशं यस्मात्सर्वात्मकतयोदितौ ॥१२॥

पदानि—वस्तुनः स्थितिसंहारकार्यौ शास्त्रप्रवर्त्तकौ ब्रह्म एव तादृशं यस्मात् सर्वात्मकतया उदितौ.

सान्वयपदार्थः—शास्त्रप्रवर्त्तकौ (પંચરાત્ર અને પશુપત વગેરે) શાસ્ત્રને ચલાવનારા અને वस्तुनः વસ્તુમાત્રની स्थितिसंहारकार्यौ રક્ષા અને નાશ રૂપી જેમનું કામ છે એવા વિષ્ણુ અને શિવજી, તે यस्मात् જે હેતુ માટે तादृशं તેવું (શિવવિષ્ણુ રૂપે) ब्रह्म બ્રહ્મ एव જ (થયલું છે તે હેતુ માટે તેઓને सर्वात्मकतया (તે તે શાસ્ત્રમાં) સર્વાત્મકપણાએ કરીને उदितौ કહેલા છે,

ટીકા—પંચરાત્ર અને પાશુપત વગેરે શાસ્ત્રના ચલાવનારા, અને વસ્તુમાત્રનું પરિપાલન અને નાશ કરવો તે રૂપી—જેમને અવશ્ય કરવાનાં કામ છે એવા, વિષ્ણુ અને મહાદેવજી, તે, જે હેતુ માટે તેવું એટલે વિષ્ણુ અને શિવરૂપે બ્રહ્મ જ થયલું છે તે હેતુ માટે તેઓએ તે તે શાસ્ત્રમાં એટલે અથર્વશિખા, અથર્વશિરઃ, શ્વેતાશ્વતરીય, કૈવલ્યોપનિષદ્ અને મંત્રોપનિષ વગેરેમાં શિવજીને સર્વાત્મકપણાથી વર્ણવેલા છે. અને તેમ જ મહાનારાયણોપનિષદ્, નારાયણોપનિષદ્ મહોપનિષદ્; અને સુબાલોપનિષદ્, વગેરેમાં શ્રીવિષ્ણુને સર્વાત્મકપણાથી નિરૂપણ કરેલા છે.

श्लोकः—निर्दोषपूर्णगुणता तत्तच्छास्त्रे तयोः कृता।
भोगमोक्षफले दातुं शक्तौ द्वावपि यद्यपि॥१३॥
भोगः शिवेन मोक्षस्तु विष्णुनेति विनिश्चयः।

पदानि—निर्दोषपूर्णगुणता तत्तच्छास्त्रे तयोः कृता भोगमोक्षफले दातुं शक्तौ द्वौ अपि यदि अपि भोगः शिवेन मोक्षः तु विष्णुना इति विनिश्चयः।

सान्वयपदार्थः—तयोः તે (આગળ કહેલા શિવ અને વિષ્ણુ) ને निर्दोषपूर्णगुणता નિર્દોષપણું અને પૂર્ણગુણપણું तत्तच्छास्त्रे તેનાં તેનાં શાસ્ત્રમાં

कृता નિરૂપણ કરેલું છે. (અને) यदि જો अपि કે (શ્રીભગવાનના ગુણા-વતાર છે તેથી) द्वौ (શિવ અને વિષ્ણુ) બન્ને भोगमोक्षफले ભોગ અને મોક્ષરૂપી ફળને दातुं આપવાને शक्तौ સમર્થ છે अपि (તથાપિ) તોપણ (તેના ગુણ વિચાર્યાથી તો शिवेन મહાદેવવડે भोगः ભોગ સિદ્ધ થાય છે (અને) मोक्ष મોક્ષ तु તો विष्णुना વિષ્ણુવડે સિદ્ધ થાય છે इति એવો विनिश्चयः વિશેષે કરીને નિશ્ચય છે.

ટીકા–આગળ કહેલા શિવ અને વિષ્ણુને નિર્દોષપણું અને પૂર્ણ ગુણપણું છે એમ તેનાં તેનાં શાસ્ત્રોમાં નિરૂપણ કરેલું છે અને જોકે શ્રી-ભગવાનના એ ગુણાવતાર છે તેથી શિવ અને વિષ્ણુ એ બન્ને ભોગ અને મોક્ષરૂપી ફલને આપવાને સમર્થ છે તો પણ તેના ગુણના વિચાર ઉપરથી તો મહાદેવથી ભોગ સિદ્ધ થાય છે અને શ્રીવિષ્ણુથી મોક્ષ સિદ્ધ થાય છે એવો વિશેષેકરીને નિશ્ચય છે.

श्लोकः–लोकेऽपि यत्प्रभुर्भुंक्ते तन्न यच्छति कर्हिचित् १४
अतिप्रियाय तदपि दीयते क्वचिदेव हि।
नियतार्थप्रदानेन तदीयत्वं तदाश्रयः ॥१६॥

पदानि–लोके अपि यत् प्रभुः भुंक्ते तत् न यच्छति कर्हिचित् अतिप्रियाय तत् अपि दीयत क्वचित् एव हि नियतार्थप्रदानेन तदीयत्वं तदाश्रयः।

सान्वयपदार्थः–लोके લોકમાં अपि પણ (જેમ) प्रभुः સ્વામિ यत् જે

(ભોગ વસ્તુ) ને भुंक्ते (પોતે) ભોગવે છે तत् તે (પોતાને ભોગવવાની ચીજ) ને कर्हिचित् કોઈ વખતે (પણ બીજાને) न નથી यच्छति આપતો (તેમ અહીં સિદ્ધાંતમાં) प्रभुः (સેવકોના) સ્વામી (શિવજી અથવા વિષ્ણુ) यत् જે (ભોગ અને મોક્ષરૂપી વસ્તુ) ને भुंक्ते (પોતે) ભોગવે છે तत् તે (પોતાને ભોગવવાની વસ્તુ) ને कर्हिचित् કોઇ વખતે (પણ બીજાને न નથી यच्छति આપતા [એમ છે તોપણ] तत् તે (ભોગ અને મોક્ષરૂપી વસ્તુ) ને अपि પણ अतिप्रियाय (પોતાના) અતિશય પ્રીતિપાત્રને हि જે હેતુ માટે क्वचित् કોઇક વખતે एव જ दीयते આપે છે (અને) नियतार्थप्रदानेन નિયમપૂર્વક અર્થ (ભોગ અને મોક્ષ) ના દાને કરીને तदीयत्वं તેનાપણું અને तदाश्रयः તેનો આશ્રય (સિદ્ધ થાય છે).

ટીકા-લોકમાં પણ જેમ સ્વામી પોતે જે વસ્તુને ભોગવે છે તે પોતાની ભોગવવાની વસ્તુને કોઇ વખતે પણ બીજાને આપતા નથી તેમ અહિં સિદ્ધાંતમાં પણ સેવકોના સ્વામી, શિવજી અથવા વિષ્ણુભગવાન, પોતાને ભોગવવા લાયક ભોગ અને મોક્ષરૂપી વસ્તુ બીજાને કયારે પણ આપતા નથી એમ છે તો પણ તે પોતાની ભોગ્ય વસ્તુને પણ પોતાના અતિશય પ્રીતિપાત્ર ભક્તને કોઇક વખતે જ આપે છે. જો નિયમ પૂર્વક અર્થ એટલે ભોગ અને મોક્ષનું દાન કરે તો તેનાપણું અને તેનો આશ્રય સિદ્ધ થાય છે.

श्लोकः--प्रत्येकंसाधनं चैतत् द्वितीयार्थे महान् श्रमः

पदानि—प्रत्येकं साधनम् च एतत् द्वितीयार्थे महान् श्रमः

एतत् એ (વિષ્ણુભજન અને શિવભજન) प्रत्येकं એક એક પ્રત્યે

(એકએકનાં) साधनं સાધન (છે) च અને द्वितीयार्थे બીજા અર્થમાં અથવા બીજા અર્થને સારૂ (એટલે વિષ્ણુને ભોગ આપવામાં અને મહાદેવને મોક્ષ આપવામાં) महान् (બન્નેને) મ્હોટો श्रमः શ્રમ થાય છે.

ટીકા-વિષ્ણુભજન અથવા શિવનું ભજન, એ એકનું સાધન છે; એટલે મોક્ષને માટે વિષ્ણુનું ભજન સાધનરૂપ છે, અને ભોગ સિદ્ધ કરવામાં શિવજીનું ભજન સાધનરૂપ છે, કાંઇ ભોગ અને મોક્ષ એ બન્નેને સિદ્ધ કરવા માટે એકજ, વિષ્ણુભજન કે શિવભજન સાધન છે એમ નથી. કારણ કે બીજા અર્થને આપવામાં એટલે શિવે મોક્ષ આપવો અને વિષ્ણુએ ભોગ આપવો એમાં એ બન્નેને મોટા મહેનત પડે છે. કેમ કે શિવજી, રાજસ તામસના સ્વભાવવાળા પોતાના ભકતોના તેવા સ્વભાવને ફેરવીને સાત્ત્વિક સ્વભાવવાળા કરે, ત્યારે મોક્ષ અપાય, તેમ જ વિષ્ણુ પણ નિઃસ્પૃહ અને શાંત સ્વભાવવાળા પોતાના ભકતોનો તેવો સ્વભાવ ફેરવીને રાજસ તામસ સ્વભાવવાળા કરે ત્યારે તેને ભોગ અપાય.

શ્લોકઃ-जीवाः स्वभावतो दुष्टाःदोषाभावाय सर्वदा १६
श्रवणादि ततः प्रेम्णा सर्वं कार्यं हि सिद्धयति
मोक्षस्तु विष्णोः सुलभो भोगस्तु शिवतस्तथा १७

पदानि—जीवाः स्वभावतः दुष्टाः दोषाभावाय सर्वदा श्रवणादि ततः प्रेम्णा सर्वं कार्यं हि सिद्धयति ॥ मोक्षः तु विष्णोः सुलभः भोगः तु शिवतः तथा.

सान्वयपदार्थः-जीवाः જીવમાત્ર स्वभावतः સ્વભાવ (પોતાના સહજ દેવ મનુષ્ય અને આસુરાદિક ધર્મ) થી અથવા ભગવત્સેવા કરવી તે

રુપી પોતાનો સહજ ધર્મ તે નહિ કરવાથી [૧૦]दुष्टाः દોષવાળા (છે માટે) [૧૧]दोषाभावाय (તે) દોષના અભાવ (મટાડવા) ને સારૂં [૧૨]सर्वदा હમેશાં [૧૩]श्रवणादि* શ્રીભાગવત શાસ્ત્રનું શ્રવણ વગેરે કરવું [૧૪]ततः તે (શ્રવણા-દિક) થી અથવા (દોષ મટી જાય) તે પછી [૧૫]प्रेम्णा (શ્રીભગવાનમાં થયલા) પ્રેમવડે [૧૬]सर्वं (આ લોક અને પરલોકસમ્બન્ધી) બધું [૧૭]कार्य કરવા યોગ્ય કામ [૧૮]हि યોગ્ય રીતે [૧૯]सिद्ध्यति સિદ્ધ થાય છે (અને) [૨૦]मोक्ष મોક્ષઃ [૨૧]तु તો [૨૨]विष्णोः શ્રીવિષ્ણુથી [૨૩]सुलभः સુલભ છે [૨૫]तु અને [૨૪]भोगः ભોગ [૨૬]शिवतः શિવજીથી [૨૭]तथा તેમ (સુલભ છે.)

ટીકા–દેહાભિમાની એવા બધા જીવો પોતાના સહજ દૈવ મનુષ્ય અને આસુરાદિક સ્વભાવથી દોષવાળા છે અથવા જીવમાત્ર શ્રીભગવાનના સહજ દાસ છે અને ભગવત્સેવા કરવી તે તેનો ધર્મ છે તેથી તેઓ જો પોતાના સ્વામીને જેમ સંતોષ થાય તેવી રીતની સેવા ન કરે તો પોતાના સેવારૂપી ધર્મથી ખશી જવાથી દોષવાળા થાય છે માટે તે દોષ મટાડવા સારૂં હમેશાં શ્રીભાગવતશાસ્ત્રનું શ્રવણ વગેરે કરવું અને તે શ્રવણ વગેરેને કરવાથી શ્રીભગવાનમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે તેણે કરીને તેમનું બધું આ લોક પરલોકનું કરવા લાયક કામ સિદ્ધ થાય છે. અહિં કોઇ શંકા કરે કે મોક્ષને માટે તો પ્રયત્ન કરવો ? ત્યાં પ્રમાણ સહિત કહે છે કે कीर्त्तनादेव कृष्णस्य मुक्तबंधः पर व्रजेत् ॥ શ્રીકૃષ્ણના નામ કીર્તનથી જ સંસારના સર્વ બંધનમાંથી છુટીને પરમ પદને પામે છે. આ શ્લોકમાં कृष्णस्य એ શબ્દથી શ્રુતિસિદ્ધ પરબ્રહ્મને જ કહેલા છે અને તેના કીર્તનથી જ ત્યાં एव શબ્દ છે તે બીજાના કીર્તનનો વ્યવચ્છેદ કરે

* ટિપ્પણુ–આ ઠેકાણે આદિપદે કરીને કીર્ત્તન અને સ્મરણ વગેરે નવવિધ ભજન સમજવું.

છે પરં એ શબ્દથી પણ શ્રીપુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ બતાવી છે. તેમ જ પદ્મપુરાણમાં " न कर्मबन्धनं जन्म वैष्णवानाञ्च विद्यते । विष्णोरनुचरत्वं हि मोक्षमाहुर्मनीषिणः " વૈષ્ણવોને જન્મ અને કર્મરૂપી બંધન નથી હોતું કારણ કે શ્રીવિષ્ણુનું દાસ્યપણું તેમનામાં છે તેને જ બુદ્ધિવાળા પંડિત લોકો નિશ્ચયે કરીને મોક્ષ કહે છે, તેમ, મોક્ષ છે તે શ્રીવિષ્ણુથી સુલભ છે અને ભોગ શિવજીથી સુલભ છે એવો નિશ્ચય છે.

श्लोकः—समर्पणेनात्मनो हि तदीयत्वं भवेद्ध्रुवं ।
अतदीयतया चापि केवलश्चेत्समाश्रितः ॥१८॥
तदाश्रयतदीयत्वबुद्ध्यै किंचित्समाचरेत् ।
स्वधर्ममनुतिष्ठन्वै भारद्वैगुण्यमन्यथा ॥१९॥

पदानि—[1]समर्पणेन [2]आत्मनः [3]हि [4]तदीयत्वं [5]भवेत् [6]ध्रुवं [7]अतदीयतया [8]च [9]अपि [10]केवलः [11]चेत् [12]समाश्रितः [13]तदाश्रयतदीयत्वबुद्ध्यै [14]किञ्चित् [15]समाचरेत् [16]स्वधर्मं [17]अनुतिष्ठन् [18]वै [19]भारद्वैगुण्यं [20]अन्यथा ।

सान्वयपदार्थः—(પોતાના આત્મા વગેરે સર્વ વસ્તુનું પ્રભુને) સમર્પણ કરવા વડે [2]आत्मनः જીવને [3]हि નિશ્ચયે કરીને [1]समर्पणेन અર્પણ કરવાથી [4]तदीयत्वं તેનાપણું [6]ध्रुवं નિશ્ચલ [5]भवेत् થાય. [8]च અને [7]अतदीयतया (કહ્યા પ્રમાણે) તદીયપણું નહીં હોવાને લીધે [9]अपि પણ [10]केवलः (તદીયપણાથી) રહીત [11]चेत् જો [12]समाश्रितः સારી રીતે આશ્રિત થાય (તો) [13]तदाश्रयतदीयत्वबुद्ध्यै તદાશ્રય અને તદીયપણાને જાણવા સારૂ [16]स्वधर्मं પોતાના (વર્ણાશ્રમરૂપ) ધર્મને [17]अनुतिष्ठन् આચરણ કરતો થકો [14]किञ्चित्

(શ્રીઆચાર્યજીની શરણાગતિરૂપ) કાંઇક સાધનને समाचरेत् સારી રીતે આચરણ કરે अन्यथा તેમ નહિ કરે તો वै નિશ્ચયે કરીને भारद्वैगुण्यं બમણો ભાર [થાય.]

ટીકા–પોતાના આત્મા વગેરે સર્વ વસ્તુનું પ્રભુને સમર્પણ કરવાથી નિશ્ચયે કરીને તે જીવને તેનાપણું નિશ્ચલ સિદ્ધ થાય છે, અને કહ્યા પ્રમાણે તદીયપણું સિદ્ધ ન થાય અને કેવલ જો આશ્રય કરે તો કેવલ આશ્રયથી સારી ગતિ થાય તેમ કહેલું છે "मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः॥ स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेपि यांति परां गतिम्" હે અર્જુન! "પાપયોનિ વાળાં પણ જે સ્ત્રી, વૈશ્ય અને શૂદ્ર વગેરે તે પણ મારો આશ્રય કરીને ઉત્તમ ગતિને પામે છે" પણ સમર્પણ કર્યા વિના તદીય-પણું નથી મળતું. તેમજ કેવળ આશ્રયથી સારી ગતિ મળ્યા પછી તે આશ્રય પણ નથી રહેતો કારણ કે તેણે તે આશ્રય સારી ગતિનાં સાધન રૂપ જાણીને કરેલો છે તેથી તેને ભક્તિમાર્ગ ફલ રૂપ થતો નથી. "न पुनर्भवं वा वाञ्छन्ति यत्पादरजःप्रपन्नः" જેના ચરણની રજને પ્રાપ્ત થયલા ભક્ત લોકો અષ્ટાંગ યોગની સિદ્ધિને અથવા મોક્ષને પણ ઇચ્છતા નથી એવી રીતે નિરતિશય મોટાઇને કહેનારા આ વાક્યોથી ફલરૂપ એવો ભકિતમાર્ગ તેને સિદ્ધ થતો નથી માટે તેનો આશ્રય અને તેનાપણું શું છે તે જાણવા સારૂ પોતાના વર્ણાશ્રમના ધર્મને નહિ છોડીને શ્રીઆચાર્ય-

...ગતિરૂપ કાંઇક સાધન હમેશાં કરવું, તેમ નહિ કરે તો

... એટલે ફલ નહિ મળવાથી સાધનનો

...નાય (દોષ) લાગે

श्लोकः-इत्यवं कथितं सर्वं नैतज्ज्ञाने भ्रमः पुनः ॥२०॥

पदानि-इति[1] एवं[2] कथितं[3] सर्वं[4] न[5] एतज्ज्ञाने[6] भ्रमः[7] पुनः[8] ।

સાન્વયપદાર્થ-एवं[2] એ રીતે सर्वं[4] બધું कथितं[3] (અમે) કહ્યું एतज्ज्ञाने[6] એવું જ્ઞાન થાય ત્યારે पुनः[8] ફરીથી भ्रमः[7] સંભ્રમ (સંદેહ) न[5] (થતો) નથી इति[1] એમ (છે).

ટીકા-એ રીતે અમોએ બધુ કહ્યું, એનું જ્ઞાન સારી રીતે જ્યારે થાય ત્યારે ફરીથી કોઇ બાબતમાં સંભ્રમ એટલે સંદેહ થતો નથી એમ જાણવું.

इति श्रीबालबोध समाप्त.

વૈષ્ણવોને સુચના.

દોહરો.

કરશે વૃદ્ધિ ધર્મની, સંશય કરશે દૂર;
આ પુસ્તક વાંચે થકી, ભક્તિ વધે ભરપુર. ૧

શક્તિ વધશે વાંચતાં, થાશે અક્ષર જ્ઞાન;
નામ હરિનું એ મિષે, લેવાશે સત નામ. ૨

તેથી તમે આળસ તજી, બેઘડી વાંચો એહ;
જન્મ મરણ " દુઃખ થકી, છૂટે આ નિજ દેહ. ૩

દુઃસંગ શત્રૂ છેદવા, ખડગ મળ્યું તમ હાથ;
જો એને તમે મૂકશો, વૈરી ભરશે બાથ. ૪

લખ્યાં નામ જે વૈષ્ણવે, પુસ્તક લેવા કાજ;
તે તો હવે લેતા નથી, આ કલિયુગને રાજ. ૫

બુદ્ધિ બગડી સર્વની, ચેતો સર્વે જન;
વૈષ્ણવ થઇ અજ્ઞાનમાં, કેમ પડયું આ મન. ૬

જન્મ મૃત્યુ પાલણુ સો, છેજ હરિને હાથ;
અંતે કાંઇ નવ આવશે, પ્રાણ ગયે તમ સાથ. ૭

હરિ ભક્તિ સુખકર છે, કલિમાં તારણ નાવ;
મહા દોષ બાળે સદા, રાખો તેપર ભાવ. ૮

અજામેલ મહા પાતકી, મામકી વેશ્યા જેહ;
ચાર ઘડી ખટવાંગ નૃપ, હરિને પામ્યો તેહ. ૯

ગજને જ્ઞાન ન ઉપજે, (પણ) ભક્તિ તણે પ્રતાપ;
જ્ઞાન ઉપજ્યું હરિતણું, દર્શન પામ્યો આપ. ૧૦

ગુરૂએ તમપર કરી કૃપા, પુસ્તક આપ્યું સાર;
ભાષણ સર્વે શાસ્ત્રનું, એ જાણો નિરધાર. ૧૧

પછી જો હોય ન ભાગ્ય બળ, તેનું કહ્યું ન જાય;
માંખણ મૂકી છાશને, રોગી ખાવા ધાય. ૧૨

આ શિક્ષા નહિ માનશો, પસ્તાશો તમ અંત;
કાળ અને માયા વળી, નહિ મૂકે તમ અંત. ૧૩

જાહેર ખબર.

		મૂલ્ય,	ટપાલ
	…સ્તાત્ર સટીક	… ભેટ	
	…નાથજીકૃત વચનામૃત	૦–૪–૦	૦–
	…ધોળ પદસંગ્રહ	૦–૮–૦	૦–૨
	…બ્રહ્માક્ષરનિરૂપણ તથા શ્રીકૃષ્ણાશ્રય અને …ગોપિકાગીત સમશ્લોકી	૦–૨–૦	૦–૦–૧
	…શીવલ્લભાખ્યાન તથા મૂલપુરુષ	૦–૩–૦	૦–૦–૬
	…ધર્મબોધક ગ્રંથ (શ્રીજદુનાથજી મહારાજકૃત, સુરત)	૦–૩–૦	૦–૦–
	…વર્ધક અને સંશયછેદક પુસ્તક ૧ લું	૦–૨–૦	૦–૦–
૮.	” ” પુસ્તક ૨ જું તથા ૩ જું	૦–૪–૦	૦–૦–
૯.	” ” પુ. ૪થું અને શ્રીયમુનાષ્ટક સટીક.	૦–૪–૦	૦–૦–
૧૦.	” ” પુ. ૫મું અને શ્રીબાલબોધ સટીક.	૦–૪–૦	૦–૦–૧
૧૧.	” ” પુ. ૬–૭–૮–૯ મું અને સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિ સટીક	૦–૮–૦	૦–૧–
૧૨.	” ” પુ. ૧૦ મું માલાપ્રસંગસાર	૦–૪–૦	૦–૦–૬
૧૩.	” ” પુ. ૧૧ મું પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાગ્રંથ.	૦–૪–૦	૦–૦–૬
૧૪.	” ” પુ. ૧૨–૧૩ મું. ” ”	૦–૫–૦	૦–૦–૬
૧૫.	” ” પુ. ૧૪–૧૫–૧૬ મું શ્રીસુબોધોત્પાદક બોધ તથા સિદ્ધાન્તરહસ્ય.	૦–૫–૦	૦–૦–૬

હાલ ઉપર બતાવેલાં પુસ્તકોને ત્યારબાદ નવાં છપાતાં જશે તે, જે કોઈ વૈષ્ણવ સ્થાનિક યા દેશાવરવાળા એક જ વાર (દર વર્ષે નહિ) ટપાલખર્ચ સાથે રૂ. ૨–૮–૦ અને તેથી ઉપરાંત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ભરે છે તેમને ભેટ દાખલ આપવામાં આવે છે. ગરીબથી તે તવંગર વૈષ્ણવો સહુ પુસ્તકોનો લાભ એકસરખી રીતે લઈ શકે તે માટે ભરવાની રકમ જુજ રાખી છે. માટે શ્રીમંત વૈષ્ણવો હવે આવો અર્પિત રીતે થતો અલૌકિક અલભ્ય લાભ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે રકમ ભરી લેવા ચૂકશે નહિ. વી. પી. થી મંગાવનારને એક આનો વધારે પડશે.

ઉપર પૈકી એક જાતની ૧૦ છૂટી નકલો લેનારને એક પુસ્તક દાખલ આપવામાં આવે છે.

નોટપેડ કાગળ લેવામાં આવશે નહી, જવાબ માટે ટિકિટ બીડવી.

સંવત ૧૯૭૧ના કાર્તિક સુદિ ૧ ને મંગળવાર
તા. ૨૦–૧૦–૧૯૧૪.
ખાડીયા, જેઠાભાઈની પોળ–અમદાવાદ.

વૈષ્ણવ હરિદાસ ઝવેરદાસ
તે
"શ્રીજીવોદ્ધારતંત્રપ્રકાશક."